

NOWA PODSTAWA
PROGRAMOWA

5

WCZORAJ I DZIŚ

PODRECZNIK DO HISTORII
DLA KLASY PIĄTEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ

nowa
era

5

Grzegorz Wojciechowski

WCZORAJ I DZIŚ

PODRĘCZNIK DO HISTORII
DLA KLASY PIĄTEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ

*nowa
era*

WCZORAJ I DZIŚ

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii, na podstawie opinii rzeczoznawców: **mgr. Jerzego Bracisiewicza, mgr. Zbigniewa Żuchowskiego, dr Izabeli Kraśnickiej-Wilk.**

Etap edukacyjny: II

Typ szkoły: szkoła podstawowa

Rok dopuszczenia: 2018

Numer ewidencyjny w wykazie MEN: 877/2/2018

Podręcznik został opracowany na podstawie *Wczoraj i dziś. Program nauczania historii w klasach 4–8 szkoły podstawowej* autorstwa Tomasza Maćkowskiego.

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy o przestrzeganie praw, jakie im przysługują. Zawartość publikacji możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie umieszczaj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, to nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Możesz skopiować część publikacji jedynie na własny użytek.

Szanujemy cudzą własność i prawo. Więcej na www.legalnakultura.pl

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o. 2018
ISBN 978-83-267-3300-0

Autorzy artykułów z cyklu „Tajemnice sprzed wieków”: Tomasz Maćkowski („Bursztynowy szlak”), Stanisław Roszak („Jaką bitwę namalował Jan Matejko?”), Piotr Tyszczyk („Skarb templariuszy”), Grzegorz Wojciechowski („Dlaczego rycerze brali udział w turniejach?”).

Koordinacja prac: Grzegorz Grzywiński. **Redakcja merytoryczna:** Grzegorz Grzywiński, Paweł Niewiadomy.

Redakcja językowa: Aleksandra Bednarska. **Współpraca redakcyjna:** Magdalena Zimmerman.

Nadzór artystyczny: Kaia Juszczyk. **Opieka graficzna:** Ewa Kaletyn. **Projekt okładki:** Maciej Galiński,

Wojtek Urbanek. **Projekt layoutu:** Małgorzata Gregorczyk, Ewa Kaletyn, Klaudia Jarocka.

Opracowanie graficzne: Klaudia Jarocka, Monika Brózda, Aleksandra Szpunar, Marcin Kołacz. **Ilustracje:** Ewelina Baran, Elżbieta Buczkowska, Rafał Buczkowski, Marta Długokęcka, Wioleta Herczyńska, Arkadiusz Ignaciuk, Adam Klódecki, Przemysław Klosin, Agata Knajdek, Marcin Oleksak, Joanna Ptak, Daniel Rudnicki, Ewa Sowulewska.

Mapy: Zespół kartograficzny NE. **Fotoedycja:** Paulina Łukaszewska.

Realizacja projektu graficznego: Mateusz Wysiecki.

Nowa Era Sp. z o.o.
Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa
www.nowaera.pl, e-mail: historia@nowaera.pl, tel. 801 88 10 10

Druk i oprawa: LSC Communications Europe

■ Jak korzystać z podręcznika?

Podręcznik *Wczoraj i dziś 5* przedstawia dzieje człowieka od czasów prehistorycznych, przez starożytność, aż do końca średniowiecza. Szanuj go – zadbaj o to, żeby za rok wyglądał tak jak teraz. Nie pisz w nim i nie rysuj, a jeśli chcesz rozwiązać ćwiczenia pisemnie, odpowiedzi umieszczaj w zeszytcie. Dowiedz się, jak korzystać z podręcznika.

■ Główne elementy podręcznika

Oś czasu wskazuje okres historyczny, którego dotyczy temat lekcji.

Ciekawostki przedstawiają mniej znane, lecz interesujące informacje z przeszłości.

Od przyczyny do skutku to schematy tłumaczące, jak doszło do danego wydarzenia historycznego i jakie były jego skutki.

Ćwiczenia oznaczone gwiazdką ★ to zadania o wyższym stopniu trudności.

Infografiki ukazują za pomocą tekstu, ilustracji i przekrojów modeli 3D, jak dawniej żyli ludzie.

Inne elementy podręcznika

- **Mapy** służą do prezentowania miejsc omawianych w tekście głównym.
- **Nawigator mapy** pomaga umiejscowić obszar prezentowany na mapie w przestrzeni.
- **„Współcześnie”** to dodatkowe teksty ukazujące związek między minionymi zdarzeniami a czasami współczesnymi.
- **Miniprojekt** to ćwiczenia, które kształcą umiejętność pracy w grupie.
- **„Warto wiedzieć”** to informacje uzupełniające tekst główny.
- **Słowniczek** zawiera wyjaśnienia trudnych terminów.
- **Teksty źródłowe** umożliwiają kształcenie umiejętności czytania ze zrozumieniem.

? Pytania oznaczone znakiem ? pomagają sprawdzić zrozumienie omawianych treści.

„Tajemnice sprzed wieków” przedstawiają interesujące zagadnienia dotyczące minionych epok.

■ Spis treści

Rozdział I: Pierwsze cywilizacje	7
1. Życie pierwszych ludzi	8
2. Miasta-państwa Mezopotamii	14
3. W Egipcie faraonów	20
4. W starożytnym Izraelu	26
5. Cywilizacje Indii i Chin	30
6. Od hieroglifów do alfabetu	35
Tajemnice sprzed wieków – Jak odczytano pismo Egipcjan?	40
Podsumowanie	42
Rozdział II: Starożytna Grecja	43
1. Demokratyczne Ateny	44
2. Sparta i wojny z Persami	49
3. Bogowie i mity	55
4. Kultura starożytnej Grecji	61
5. Imperium Aleksandra Wielkiego	67
Tajemnice sprzed wieków – Jak wyglądała latarnia morska na Faros?	72
Podsumowanie	74
Rozdział III: Starożytny Rzym	75
1. Ustrój starożytnego Rzymu	76
2. Imperium Rzymskie	81
3. Życie w Wiecznym Mieście	86
4. Dokonania starożytnych Rzymian	90
5. Początki chrześcijaństwa	96
Tajemnice sprzed wieków – Bursztynowy szlak	100
Podsumowanie	102
Rozdział IV: Początki średniowiecza	103
1. Bizancjum w czasach świetności	104
2. Arabowie i początki islamu	109
3. Nowe państwa w Europie	114
4. Konflikt papieżstwa z cesarstwem	119
5. Wyprawy krzyżowe	122
Tajemnice sprzed wieków – Skarb templariuszy	128
Podsumowanie	130

Rozdział V: Społeczeństwo średniowiecza	131
1. System feudalny	132
2. Epoka rycerzy	136
Tajemnice sprzed wieków – Dlaczego rycerze brali udział w turniejach?	140
3. Średniowieczne miasto i wieś	142
4. Kościół w średniowieczu	148
5. Sztuka średniowiecza	153
Podsumowanie	158
Rozdział VI: Polska pierwszych Piastów	159
1. Zanim powstała Polska	160
2. Mieszko I i początki Polski	165
3. Polska Bolesława Chrobrego	170
4. Kryzys i odbudowa państwa polskiego	175
5. Rządy Bolesława Krzywoustego	179
6. Społeczeństwo w czasach pierwszych Piastów	183
Tajemnice sprzed wieków – Kto spisywał dzieje Polski?	188
Podsumowanie	190
Rozdział VII: Polska w XIII–XV wieku	191
1. Rozbicie dzielnicowe	192
2. Zjednoczenie Polski	198
3. Czasy Kazimierza Wielkiego	203
4. Unia polsko-litewska	208
Tajemnice sprzed wieków – Jaką bitwę namalował Jan Matejko?	214
5. Czasy świetności dynastii Jagiellonów	216
6. Monarchia stanowa w Polsce	222
Podsumowanie	228
Słowniczek historyczny	229
Wieki i lata	236

Kolorem czerwonym oznaczono treści dodatkowe.

W jaki sposób oblicza się czas?

W trakcie poznawania historii bardzo często trzeba obliczać czas. Jego mierzeniem, a także ustalaniem kolejności zdarzeń zajmuje się nauka zwana chronologią.

Za początek epoki starożytnej uznaje się wynalezienie pisma około 4000 lat p.n.e.

Epoka średniowiecza rozpoczęła się wraz z upadkiem Rzymu w 476 roku.

Początek epoki nowożytnej wiąże się z odkryciem Ameryki przez Kolumba w 1492 roku.

Za początek epoki współczesnej wielu historyków uznaje wybuch I wojny światowej w 1914 roku.

W którym wieku wynaleziono pismo?

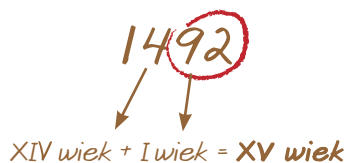
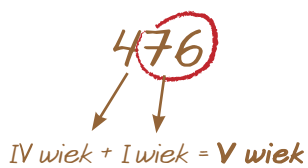
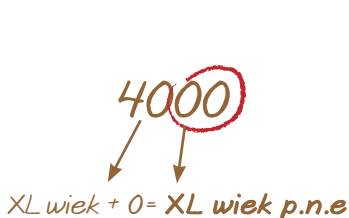
W którym wieku upadł Rzym?

W którym wieku odkryto Amerykę?

W którym wieku wybuchła I wojna światowa?

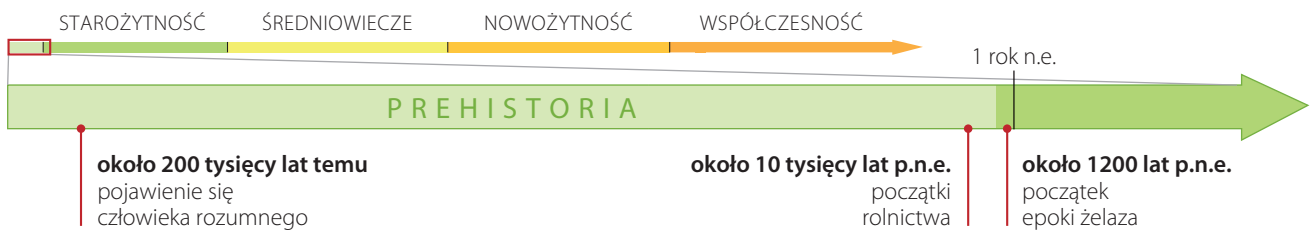

Piramida Chefrena w Gizie (III tysiąclecie p.n.e.).

PIERWSZE CYWILIZACJE

I

- 1 Życie pierwszych ludzi
- 2 Miasta-państwa Mezopotamii
- 3 W Egipcie faraonów
- 4 W starożytnym Izraelu
- 5 Cywilizacje Indii i Chin
- 6 Od hieroglifów do alfabetu

1

Życie pierwszych ludzi

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kiedy i gdzie pojawili się przodkowie człowieka,
- jakie korzyści dała ludziom umiejętność rozpalania ognia,
- na czym polegała rewolucja neolityczna.

■ Przodkowie współczesnych ludzi

Najstarsi przodkowie dzisiejszego człowieka, nazywani **praludźmi**, żyli około 4 milionów lat temu w Afryce. Różnili się znacznie od obecnie żyjących ludzi. Ich ciało pokrywało gęste owłosienie, chodzili pochyleni, mieli dłuższe ręce i mniejszy mózg niż człowiek współczesny.

Nasi praprzodkowie uczyli się kolejnych umiejętności, takich jak posługiwanie się prostymi narzędziami, w tym kamieniami i kijami. Później nauczyli się rozpalać i wykorzystywać **ogień**. Dzięki niemu mogli przygotowywać pieczone mięso. Był też dla nich źródłem ciepła i chronił przed dzikimi zwierzętami.

Ważną umiejętnością było wykształcenie się **mowy**. Pozwoliło to praludziom na skuteczniejsze i szybsze wymienianie się informacjami. Mogli też przekazywać zdobyte doświadczenia kolejnym pokoleniom.

Pięściak to kamienne narzędzie o ostrych krawędziach i kształcie dopasowanym do ludzkiej dłoni. Praludzie używali go między innymi do cięcia skór. Najstarsze znane pięściaki mają około 1,5 miliona lat.

Przodkowie człowieka zmieniali się w trakcie milionów lat. Stawali się coraz wyżsi, mniej owłosieni, ich sylwetka była coraz bardziej wyprostowana.

Australopitek

4 miliony lat temu

Człowiek zręczny
(*Homo habilis*)

2,5 miliona lat temu

Człowiek wyprostowany
(*Homo erectus*)

1,9 miliona lat temu

Człowiek rozumny
(*Homo sapiens*)

200 tysięcy lat temu

■ Od myśliwego do rolnika

Dawni ludzie żywili się tym, co udało im się zebrać lub upolować. W poszukiwaniu pożywienia wciąż przemieszczali się z miejsca na miejsce. Zatrzymywali się tam, gdzie była szansa upolowania zwierząt lub zebrania jadalnych roślin. Dlatego nie budowali stałych domów, a jedynie tymczasowe szałas z gałęzi lub wykorzystywali naturalne schronienia, na przykład jaskinie. Taki wędrowny tryb życia nazywamy **koczowniczym**.

Z czasem ludzie zaobserwowali, że z ziaren dziko rosnących zbóż wyrastają nowe rośliny. Nauczyli się je wysiewać i zbierać plony. W ten sposób około 10 tysięcy lat p.n.e. narodziło się **rolnictwo**.

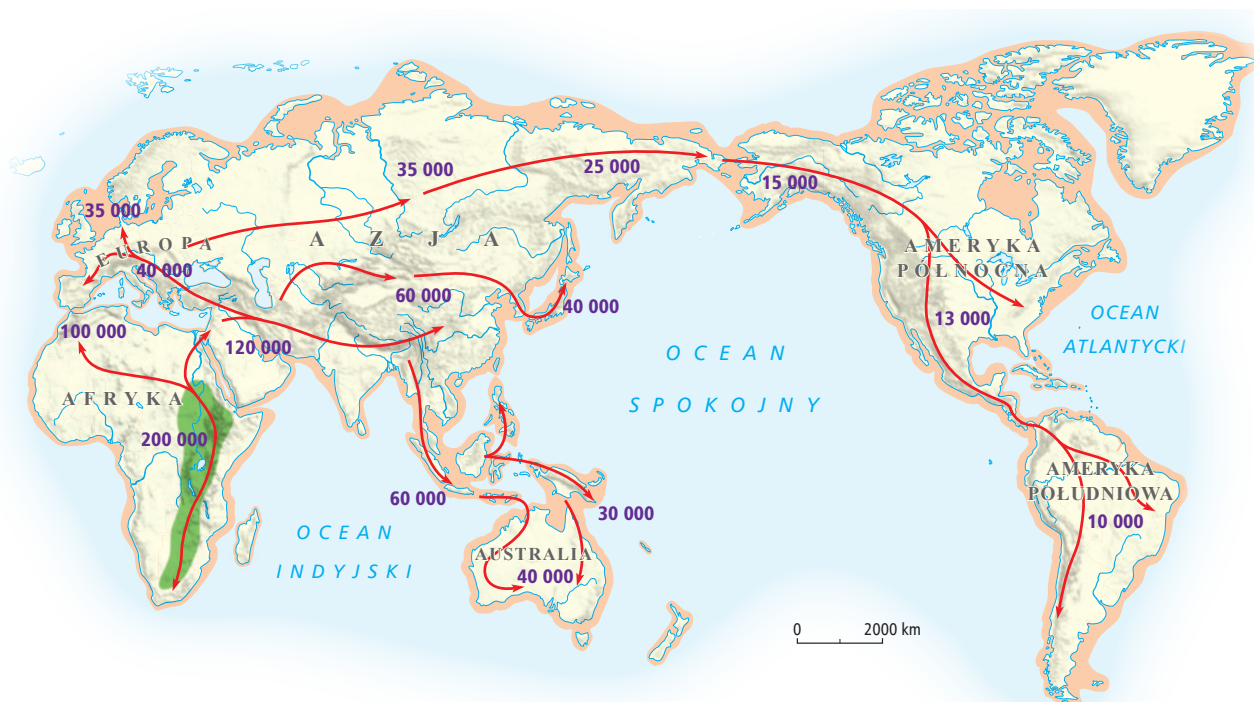
Aby uprawiać ziemię, pierwsi rolnicy musieli osiedlić się na stałe w pobliżu swoich pól. Przestali więc przemieszczać się z miejsca na miejsce i zamienili koczowniczy tryb życia na **osiadły**. Najstarsze ludzkie osiedla składały się z kilku chat. Powstawały najczęściej nad jeziorami i rzekami. Przejście z koczowniczego na osiadły tryb życia, które dokonało się dzięki rolnictwu, nazywamy dziś **rewolucją neolityczną**. Początki neolitu wiążą się także z **hodowlą** zwierząt. Około 9–10 tysięcy lat temu ludzie oswoili między innymi owce, kozy i świnie.

CIEKAWOSTKA

Ludzie prehistoryczni potrafili posługiwać się bumerangiem. Najstarszy bumerang – służący do walki lub polowania na ptaki – został znaleziony w Polsce w jaskini niedaleko Nowego Targu. Wykonany jest z kłosa mamuta. Pochodzi sprzed około 30 tysięcy lat.

Rewolucja neolityczna – proces przejścia człowieka z koczowniczego na osiadły tryb życia.

Kierunki wędrówek przodków człowieka

PRACA Z MAPĄ

1. Określ, kiedy człowiek dotarł do Australii.
2. Podaj, który kontynent został zasiedlony przez człowieka jako ostatni.

LEGENDA

- obszar występowania praludzi około 4 milionów lat temu
- prawdopodobna powierzchnia lądów około 4 milionów lat temu
- współczesna linia brzegowa
- kierunki rozprzestrzeniania się człowieka rozumnego
- 10 000** daty osiedlenia się człowieka rozumnego (lata przed naszą erą)

Jak żyli ludzie w czasach prehistorycznych?

KOCZOWNICZY TRYB ŻYCIA

Początkowo przodkowie człowieka żyli w grupach liczących kilkadziesiąt osób. Żywili się tym, co zebrali lub upolowali.

Jaskinie

Nasi przodkowie chronili się w jaskiniach przed deszczem i chłodem. Miejsca te zapewniały także ochronę przed dzikimi zwierzętami.

Ogień

Dzięki możliwości ogrzania się przy ognisku ludzie byli w stanie zamieszkiwać w chłodniejszych rejonach świata. Mogli również upiec mięso upolowanych zwierząt.

Zbieractwo

Ludzie w epoce prehistorycznej zbierali głównie leśne owoce, korzonki i ślimaki. Żywili się także ptasimi jajami, które wybierali z gniazd.

Myślistwo

Praludzie polowali w grupach. Urządzali zasadzki na zwierzęta lub osaczali osobniki, które odłączyły się od stada. Jako broni używali włóczni z kamiennymi grotami.

OSIADŁY TRYB ŻYCIA

Uprawa zbóż oraz hodowla zwierząt zapewniały ludziom pożywienie przez cały rok. Dzięki nim nie musieli już wędrować w poszukiwaniu pokarmu i mogli zakładać stałe osiedla.

Hodowla zwierząt

Osiadły tryb życia wiąże się z hodowlą zwierząt. Ludzie łapali dzikie kozy, owce, osły, bydło, konie i oszwajali je. W ten sposób z czasem stały się one współcześnie znanymi zwierzętami hodowanymi.

Ziemianki

Pierwsze chaty wznoszone przez naszych przodków były częściowo wykopane w ziemi. Budowano je z drewna i gliny, a ich dachy kryto słomą lub trzcina. Warunki życia w takich domostwach nie były łatwe, lecz umożliwiały ich mieszkańcom przetrwanie.

Rolnictwo

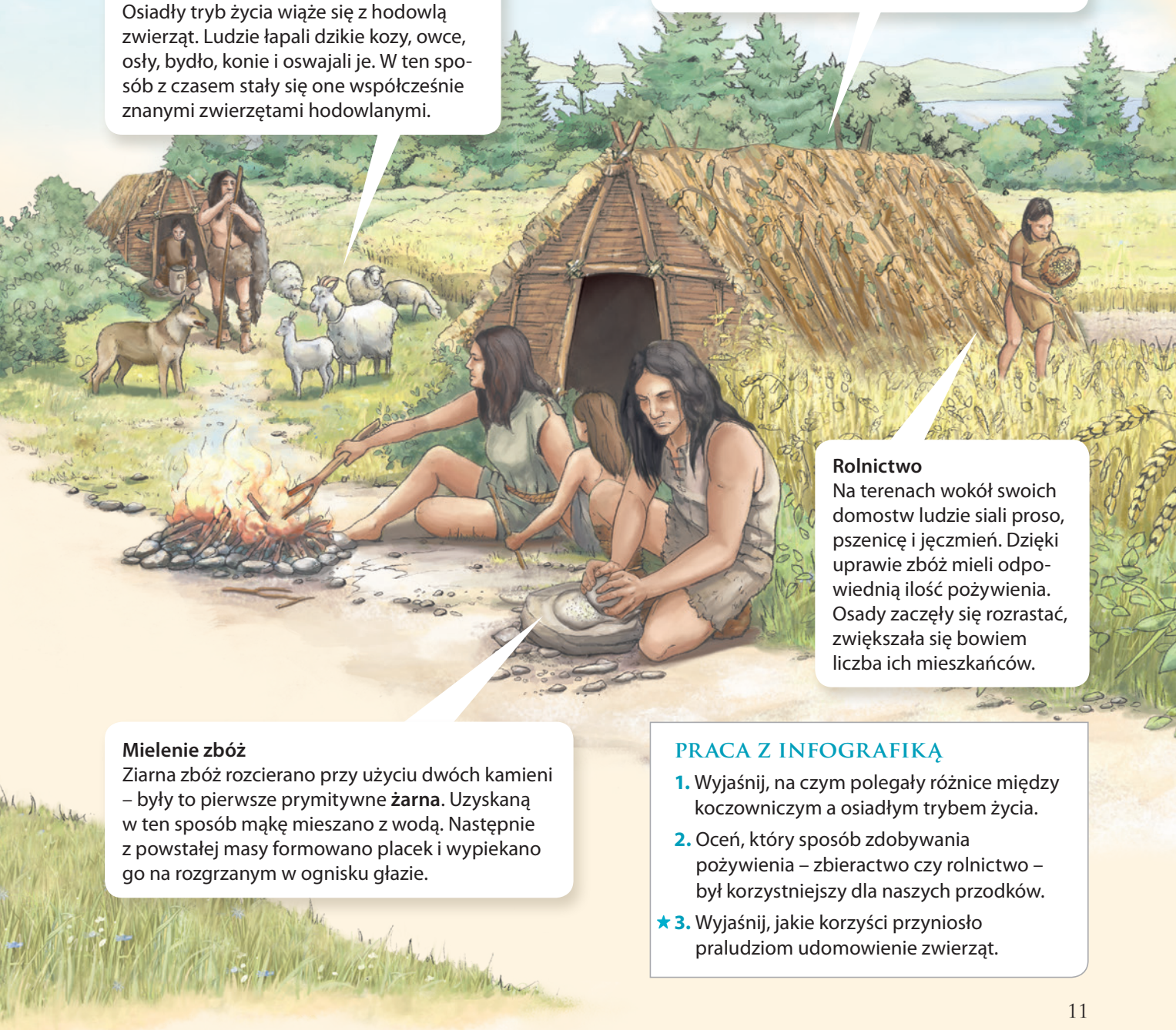
Na terenach wokół swoich domostw ludzie siali proso, pszenicę i jęczmień. Dzięki uprawie zbóż mieli odpowiednią ilość pożywienia. Osady zaczęły się rozrastać, zwiększała się bowiem liczba ich mieszkańców.

Mielenie zbóż

Ziarna zbóż rozcierano przy użyciu dwóch kamieni – były to pierwsze prymitywne **żarna**. Uzyskaną w ten sposób mąkę mieszano z wodą. Następnie z powstałej masy formowano placek i wypiekano go na rozgrzanym w ognisku głazie.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, na czym polegały różnice między koczowniczym a osiadłym trybem życia.
2. Oceń, który sposób zdobywania pożywienia – zbieractwo czy rolnictwo – był korzystniejszy dla naszych przodków.
- ★ 3. Wyjaśnij, jakie korzyści przyniosło praludziom udomowienie zwierząt.

■ Od epoki kamienia do epoki żelaza

Początkowo myśliwi z epoki prehistorycznej do polowania wykorzystywali broń wykonaną z kamienia, na przykład oszczepy z kamiennymi ostrzami. Okres w dziejach, kiedy stosowano głównie ten surowiec, nazywa się **epoką kamienia**. Narzędzia kamienne były jednak trudne w obróbce, a ich ostrza łatwo się tępiły.

Ludzie poszukiwali więc innych, trwalszych materiałów. Nauczyli się wytapiać metale. Początkowo wykorzystali miedź, która jest jednak metalem dość miękkim. Później odkryli, że po dodaniu do niej innego metalu – cyny, powstaje znacznie twardszy stop nazywany brązem. Nadawał się on lepiej do wyrobu broni, narzędzi i ozdób. Okres, w którym powszechnie wykorzystywano ten materiał, to **epoka brązu**.

Około 1200 lat p.n.e. ludzie opanowali sztukę wytopu żelaza. Było ono bardziej wytrzymałe niż brąz. Wykuwano z niego siekiery, ostrza włóczni, haczyki do łowienia ryb, a także ozdoby. Czasy, w których zaczęto używać żelaznych narzędzi i broni, nazywamy **epoką żelaza**. Trwa ona do dziś dnia.

Siekiera z epoki kamienia

Siekiera z epoki brązu

Siekiera z epoki żelaza

■ Jak wytapiano żelazo?

Dawni rzemieślnicy otrzymywali żelazo z rudy żelaza występującej płytko pod ziemią. Metal ten wytapiali w piecach nazywanych dymarkami.

1. Budowanie pieca

Dymarki były budowane z kamienia i gliny. Rzemieślnicy wykorzystywali je od starożytności do czasów nowożytnych.

2. Wytop żelaza

Piec wypełniano rudą żelaza i węglem drzewnym. W temperaturze 1200 stopni Celsjusza z rudy powstawała bryła żelaza, którą wyjmowano po wcześniejszym rozbiciu pieca.

3. Kucie żelaza

Z uzyskanego materiału kowal wykuwał określony przedmiot, na przykład ostrze noża lub siekiery.

? W jaki sposób ludzie wytwarzali żelazne przedmioty?

Jak wytapia się żelazo?

W dzisiejszych czasach żelazo również uzyskuje się z rud. Jego wytapianiem zajmują się duże zakłady zwane hutami. W tego typu zakładach przemysłowych wytapia się nie tylko żelazo, lecz także między innymi ołów, srebro czy miedź. Huty budowano najczęściej w pobliżu kopalni dostarczających niezbędne metale. W Polsce były to głównie obszary Śląska i obecnego województwa świętokrzyskiego. We współczesnych hutach znajdują się ogromne piece, w których topi się rudę żelaza w temperaturze około 1500 stopni Celsjusza. W ten sposób otrzymuje się płynny metal. W przeciwieństwie do dymarek piece hutnicze nie ulegają zniszczeniu podczas pracy i można je wykorzystywać wielokrotnie. Są one zasilane energią elektryczną, dzięki czemu do ich rozgrzania nie używa się węgla. Ponadto nowoczesne piece umożliwiają kontrolowanie temperatury, w której odbywa się proces wytapiania.

Hutnicy noszą ognioodporne kombinezony, które chronią ich przed wysoką temperaturą.

? Czym różni się sposób wytapiania żelaza w dymarce od wykonywania tej czynności we współczesnym piecu hutniczym?

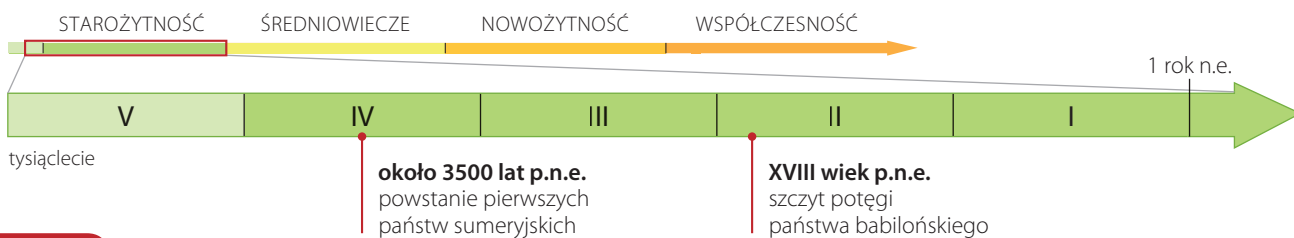
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Najdawniejsi przodkowie człowieka współczesnego żyli w Afryce około 4 milionów lat temu. Do najważniejszych umiejętności opanowanych przez praludzi należy rozpalanie ognia i porozumiewanie się za pomocą mowy.
2. Ludzie w czasach prehistorycznych trudnili się zbieractwem i myślistwem. W poszukiwaniu pożywienia przenosili się z miejsca na miejsce, dlatego prowadzili koczowniczy tryb życia.
3. Rewolucja neolityczna polegała na opanowaniu przez ludzi umiejętności uprawy ziemi i hodowli zwierząt. Dzięki temu zaczęli prowadzić osiadły tryb życia.
4. Dzieje człowieka dzieli się na epokę kamienia, epokę brązu i epokę żelaza. Nazwa każdej z nich pochodzi od materiału stosowanego w danym okresie do wytwarzania narzędzi i broni.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, jakie korzyści dała człowiekowi umiejętność wykorzystania ognia.
2. Wyjaśnij, dzięki czemu ludzie zaczęli prowadzić osiadły tryb życia.
3. Wytłumacz, dlaczego kolejne okresy w dziejach określa się jako epokę kamienia, brązu i żelaza.
4. Określ, jakie zalety i wady miało wyrabianie narzędzi z kamienia, brązu lub żelaza.
- ★ 5. Porównaj życie praludzi z życiem współczesnego człowieka. Wnioski zapisz w zeszycie.
6. **Miniprojekt**
Przygotujcie listę osiągnięć najdawniejszych ludzi, na przykład sposoby wykorzystania ognia lub uprawy ziemi. Ustalcie podczas rozmowy, które z nich są stosowane także dziś.

2

Miasta-państwa Mezopotamii

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego pierwsze cywilizacje powstały nad wielkimi rzekami,
- kiedy i gdzie powstały pierwsze państwa,
- jakie są największe dokonania ludów Mezopotamii.

■ Cywilizacje wielkich rzek

W dawnych czasach ludzie osiedlali się najczęściej w pobliżu wielkich rzek. Jednym z takich miejsc była **Mezopotamia** na **Bliskim Wschodzie**, kraina między Eufratem i Tygrysem. Rzeki te każdego roku zalewały rozległe tereny, nawadniały je i pozostawiały na nich żyzny muł. Coroczne wylewy oraz gorący klimat sprawiły, że tamtejsze ziemie przynosiły wysokie plony. Zbierano je nawet kilka razy w roku. Dzięki temu szybko rozwijało się rolnictwo i żyło tam coraz więcej ludzi.

Wysokie temperatury panujące na tych terenach powodowały, że do uprawy nadawała się tylko ziemia leżąca w pobliżu rzek. Aby doprowadzić wodę do dalej położonych pól, rolnicy zaczęli budować **kanały nawadniające**. Przy kopaniu i oczyszczaniu rowów pracowało wielu ludzi. Ich praca była skuteczniejsza, gdy nadzorował ją jeden człowiek. Z czasem władza osoby pełniącej tę funkcję obejmowała coraz większy obszar, a robotnicy stawali się poddanymi zarządcy. Doprowadziło to do powstania pierwszych miast i państw. Rozwinięte społeczeństwo, które stworzyło własne państwo, nazywamy **cywilizacją**.

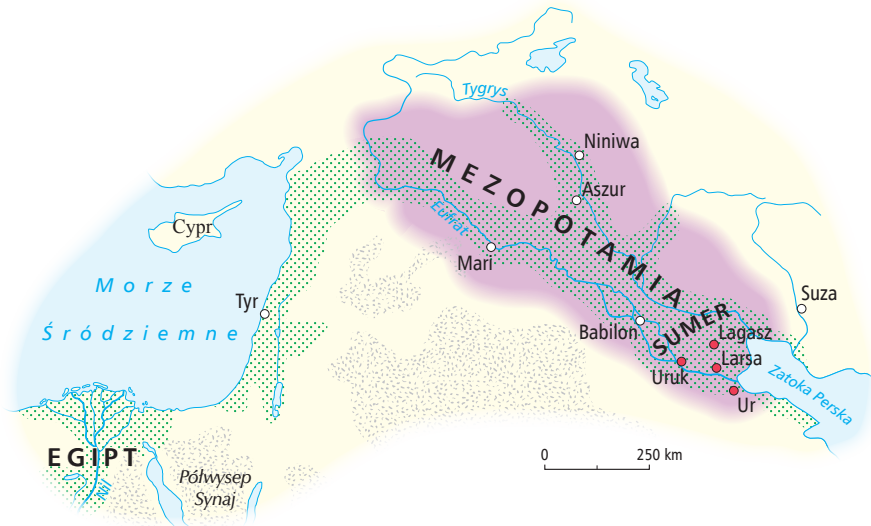
Bliski Wschód – obszar leżący na styku trzech kontynentów: Europy, Azji i Afryki.

Cywilizacja – tu: rozwinięte społeczeństwo, które budowało miasta, posługiwało się pismem oraz stworzyło własne państwo.

Wielkie rzeki nie tylko nawadniały znajdujące się w ich pobliżu pola uprawne. Odgrywały rolę szlaków komunikacyjnych i handlowych. Nad rzekami powstawały osady i miasta, w których rozwijały się rzemiosło i handel.

Mezopotamia w starożytności

LEGENDA

- Babilonia w II tysiącleciu p.n.e.
- najstarsze miasta sumeryjskie
- ziemia uprawna i pastwiska
- pustynie

PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwę rzeki, nad którą zostało założone miasto Uruk.
2. Wymień miasta sumeryjskie oznaczone na mapie.

■ Cywilizacja Sumerów

Pierwszą cywilizację na terenie Mezopotamii stworzyli **Sumerowie**. Osiedlili się oni nad Eufratem i Tygrysem w połowie IV tysiąclecia p.n.e. Sumerowie zakładali **miasta-państwa**. Były to niewielkie państwa, w których skład wchodziło otoczone murami miasto wraz z najbliższą okolicą. Na czele takiego miasta-państwa stał król. Podlegli mu urzędnicy pobierali **podatki** i nadzorowali pracę poddanych. Większość mieszkańców miast zajmowała się uprawą ziemi i kopaniem kanałów nawadniających. Miejscowi rzemieślnicy wytwarzali naczynia, broń, odzież i ozdoby. Z kolei kupcy prowadzili handel z innymi miastami-państwami sumeryjskimi.

■ Dokonania Sumerów

Za najważniejsze osiągnięcie mieszkańców Sumeru uznaje się stworzenie **pisma**. Dzięki niemu ludzie zaczęli utrzymywać informacje, przechowywać je i przekazywać sobie. Wymyślili także **żagiel**, który umożliwiał żeglugę po morzu i rzekach Mezopotamii, oraz **koło**. Ten ostatni wynalazek wykorzystali do budowy wozów, co usprawniło przewożenie dużych i ciężkich ładunków. Sumerowie umieli również wytwarzać naczynia z gliny wypalanej w piecach. Dzięki wynalezieniu **koła garncarskiego** mogli im nadawać idealnie okrągłe kształty.

Sumeryjscy uczeni przyczynili się do rozwoju **matematyki**. Opracowali między innymi system liczenia, którego podstawą była liczba 60. Jest on wykorzystywany do dzisiaj, na przykład przy obliczaniu kątów oraz mierzeniu czasu. Zgodnie z założeniami tego systemu godzina dzieli się na 60 minut, a minuta na 60 sekund.

Podatek – obowiązkowa opłata w pieniądzu lub towarach na rzecz państwa w celu pokrycia jego wydatków.

Znaki sumeryjskiego pisma klinowego odciskano na miękkich glinianych tabliczkach za pomocą zaostrej trzciny.

W sumeryjskim mieście-państwie

Jednym z najstynniejszych sumeryjskich miast-państw było Ur. Zostało ono założone w pobliżu ujścia rzeki Eufkrat do morza, dlatego było ważnym portem i bogatym ośrodkiem handlowym. Szczyt jego potęgi przypadł na XXI wiek p.n.e. Zamieszkiwało tam wówczas około 65 tysięcy ludzi.

Sztandar z Ur to jeden z najcenniejszych zabytków sztuki sumeryjskiej. Ta bogato zdobiona skrzynia przedstawia mieszkańców starożytnego Ur **1**, ich zwyczaje takie jak ucztę **2** oraz hodowane przez nich zwierzęta **3**.

Kanały nawadniające
Pola leżące z dala od rzeki były nawadniane dzięki systemowi kanałów. Gdy poziom wody w rzece opadał, kanały były napelniane przez robotników. Było to możliwe dzięki wykorzystaniu specjalnych urządzeń – żurawi.

Pola uprawne
Aby zwiększyć powierzchnię pól uprawnych, budowano wciąż nowe kanały, które doprowadzały wodę do dalej położonych terenów. Na odpowiednio nawodnionym polu Sumerowie siali rośliny, głównie zboża.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla mieszkańców Ur miał zikkurat.
2. Powiedz, jakie były funkcje spichlerza.
- ★ 3. Wyjaśnij, jakich informacji na temat mieszkańców starożytnego Sumeru dostarcza Sztandar z Ur.

Targowisko

Na targowiskach w Mezopotamii handlowano przede wszystkim żywnością, wełną, skórą oraz tkaninami. Z sąsiednich krajów w zamian za wyroby rzemieślnicze sprowadzano między innymi metale, kamień i drewno, których brakowało w Mezopotamii.

Zikkurat

Nad miastem górował zikkurat, czyli kilkupiętrowa świątynia. Na jej szczyt, gdzie stała poświęcona bóstwu kaplica, prowadziły schody. Podczas szczególnie obfitych wylewów rzeki ta najwyższa w mieście budowla była schronieniem dla mieszkańców.

Pałac

Siedziba władcy znajdowała się w sąsiedztwie świątyni. Król sumeryjskiego miasta-państwa był bowiem jednocześnie kapłanem. Poddani uważali go za pośrednika między ludźmi a bogami.

Spichlerze

W spichlerzach pod kontrolą władcy magazynowano zapasy zboża. Dzięki temu mieszkańcy Ur łatwiej mogli przetrwać nieurodzaj, powódź czy wojnę.

■ W Babilonii

Z czasem na terenie Mezopotamii zaczęły rozwijać się także inne cywilizacje. W drugim tysiącleciu p.n.e. nad Tygrysem i Eufratem powstało silne państwo zwane **Babilonią**. Jego stolicą stał się Babilon – jedno z najwspanialszych miast starożytności. Słynęło ono z pięknych pałaców, świątyń i potężnych murów obronnych. Rozwijały się tam również handel i rzemiosło.

Okres największej potęgi Babilonii przypadł na XVIII wiek p.n.e., gdy panował tu król Hammurabi. Władca ten podbił dużą część Mezopotamii, w tym sumeryjskie miasta-państwa. Aby usprawnić swoje państwo, Hammurabi kazał spisać jeden z najstarszych znanych zbiorów praw zwany **Kodeksem Hammurabiego**. Kary zapisane w kodeksie były bardzo surowe. Jeden z przepisów prawnych brzmiał: *Jeśli syn ojca swego uderzył, rękę utną mu*.

Babilończycy przejęli od Sumerów wiele odkryć i wynalazków. Z kolei sami wnieśli znaczący wkład w rozwój matematyki. Potrafili wykonywać skomplikowane obliczenia na bardzo dużych liczbach oraz działania na ułamkach. Babilońscy uczeni prowadzili też dokładne **obserwacje astronomiczne**. Na ich podstawie opracowali dwunastomiesięczny **kalendarz**, w którym tydzień składał się z siedmiu dni.

Hammurabi 1 został przedstawiony na płaskorzeźbie. Widać na niej także jednego z bogów babilońskich 2, wręczającego królowi symbole jego władzy. Poniżej wyryto prawa składające się na Kodeks Hammurabiego 3.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Starożytny opis Babilonu

Miasto Babilon opisał grecki historyk Herodot, żyjący w V wieku p.n.e.

A zbudowane było tak porządnie, jak żadne inne ze znanych nam miast. Naprzód biegnie dookoła niego głęboki i szeroki rów pełen wody, potem idzie szeroki [...], wysoki mur. [...] Ponad murem [...] wzniesli jedno-piętrowe wieże [...], a między wieżami zostawili miejsce jako drogę objazdową, po której mogła jechać czwórka koni. Dookoła muru było sto bram [...]. W środku miejsca świątynnego wybudowana jest masywna wieża [...], a na tej wieży stoi jeszcze jedna wieża, na drugiej znowu trzecia i tak dalej, aż do ośmiu wież [...].

Źródło: Herodot, *Dzieje*, tłum. i oprac. S. Hammer, Warszawa 1959, s. 94–96.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opowiedz, jak wyglądało miasto opisane przez Herodota.
2. Na podstawie opisu wyjaśnij, w jaki sposób miasto było zabezpieczone przed najazdami nieprzyjaciół.

Brama Ishtar była jedną z głównych bram starożytnego Babilonu. Pokrywały ją niebieskie cegły oraz zdobienia przedstawiające sylwetki byków i lwów.

Mezopotamia współcześnie

W XXI wieku na terenie dawnej Mezopotamii leży kilka państw, w tym Irak, Turcja i Syria. Pozostałości miast sumeryjskich i babilońskich są dzisiaj badane przez archeologów. Dzięki ich pracy nasza wiedza o dawnych cywilizacjach w Mezopotamii jest coraz bogatsza. Obecnie największym miastem na tym obszarze jest założony w VIII wieku Bagdad. To liczące około 7 milionów mieszkańców miasto jest stolicą Iraku. W XX i na początku XXI wieku w Mezopotamii prowadzono działania zbrojne. Z powodu ostatniej wojny w Iraku przez kilka lat stacjonowały wojska międzynarodowe, między innymi polscy żołnierze. W latach 2003–2004 obóz polskich wojsk znajdował się w pobliżu ruin starożytnego Babilonu.

Polscy żołnierze przebywali w Iraku w latach 2003–2011. Ich zadaniem było czuwanie nad pokojowym wprowadzaniem demokracji w tym państwie.

? Jakie państwa leżą dziś na terenie Mezopotamii?

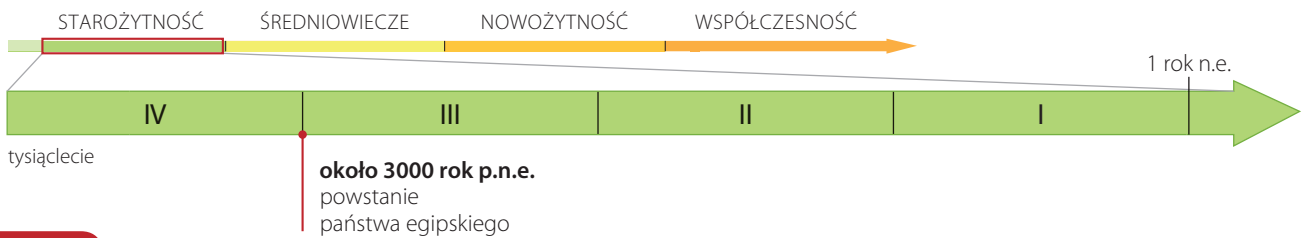
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Najstarsze cywilizacje powstawały nad wielkimi rzekami, których wylewy stwarzały warunki do rozwoju rolnictwa. Jedną z nich rozwinęła się w Mezopotamii – krainie położonej na Bliskim Wschodzie, między Tygrysem i Eufratem.
2. Najstarsze państwa założyli w IV tysiącleciu p.n.e. Sumerowie. Były to państwa-miasta obejmujące miasto i jego najbliższe okolice.
3. Najważniejszym dokonaniem Sumerów było stworzenie pisma. Ponadto przypisuje im się wynalezienie koła, żagla i koła garncarskiego.
4. W II tysiącleciu p.n.e. w Mezopotamii powstało silne państwo – Babilonia. Jednym z jego władców był żyjący w XVIII wieku p.n.e. Hammurabi. Na polecenie władcy Babilończycy opracowali zbiór surowych praw zwany Kodeksem Hammurabiego. Byli doskonałymi matematykami i astronomami – stworzyli kalendarz zbliżony do używanego współcześnie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, w jaki sposób doszło do powstania pierwszych państw sumeryjskich.
2. Wymień najważniejsze dokonania cywilizacji Sumerów.
3. Wyjaśnij, co oznacza zasada *oko za oko, ząb za ząb*, która opisuje zasady zawarte w Kodeksie Hammurabiego.
- ★ 4. Odszukaj w dostępnych źródłach nazwę budowli wzniesionej w Babilonie, która była zaliczana do siedmiu cudów świata starożytnego.
5. **Miniprojekt**
Przygotujcie listę przedmiotów używanych przez Was na co dzień, których powstanie było możliwe dzięki dokonaniom starożytnych ludów Mezopotamii. Przypomnijcie, jakich wynalazków dokonali Sumerowie i Babilończycy. Zastanówcie się, jakie znane Wam przedmioty mogły dzięki nim powstać.

3

W Egipcie faraonów

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- gdzie i kiedy powstało starożytne państwo egipskie,
- kto tworzył egipskie społeczeństwo,
- jakie są osiągnięcia cywilizacji egipskiej.

■ *Egipt darem Nilu*

Około 3 tysięcy lat p.n.e. na północy Afryki, w dolinie rzeki **Nil**, powstało **państwo egipskie**. Podobnie jak mieszkańcy Mezopotamii, Egipcjanie budowali tu kanały nawadniające pola. Co roku Nil wylewał, nanosząc na okoliczne pola żyzny muł. Gdy wody opadały, rolnicy przystępowali do prac polowych.

Starożytny Egipt był krajem rolniczym i istniał dzięki Nilowi. Życie ludzi koncentrowało się blisko rzeki, gdyż na terenach położonych dalej rozpościerała się pustynia. Egipcjanie zdawali sobie sprawę, że bez Nilu i jego corocznych wylewów niemożliwa byłaby uprawa ziemi. Bez tego z kolei nie mogłoby powstać silne państwo. Związek między rzeką a ludźmi wyraża się w słynnym wyrażeniu pochodzącym jeszcze ze starożytności: *Egipt darem Nilu*.

CIEKAWOSTKA

Egipcjanie nie wiedzieli, że źródłem wylewów Nilu są deszcze padające w jego górnym biegu. Nigdy nie dotarli bowiem do źródeł tej liczącej ponad 6 tysięcy kilometrów rzeki. Udało się to dopiero w XIX wieku brytyjskim podróżnikom.

Starożytny Egipt

- LEGENDA**
- Egipt w pierwszej połowie II tysiąclecia p.n.e.
 - ziemię podporządkowane Egipcjom w XV wieku p.n.e.
 - ziemię uprawne i pastwiska
 - pustynie
 - ▲ piramidy
 - 🌴 oazy

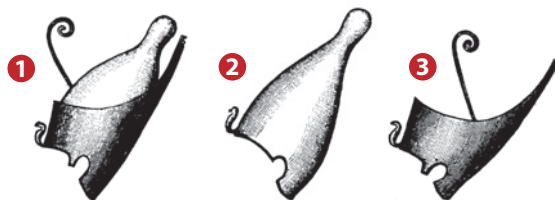
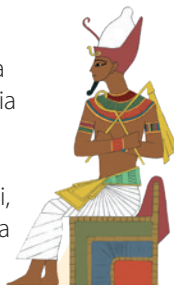
PRACA Z MAPĄ

1. Podaj nazwy dwóch mórz, nad których brzegami leżał starożytny Egipt.
2. Opisz położenie terenów uprawnych w Egipcie.

■ Egipt i jego mieszkańcy

Ludność Egiptu dzieliła się na kilka grup, tworzących swoistą piramidę. Im wyższą pozycję zajmowało się w społeczeństwie, tym więcej miało się praw.

Faraon, czyli król Egiptu, był najważniejszą osobą w państwie. Miał nieograniczoną władzę nad poddanymi, którzy widzieli w nim przedstawiciela bogów na ziemi. Faraon według własnego uznania ustanawiał prawa (którym sam nie podlegał), był głównym sędzią i kapłanem oraz zwierzchnikiem wojska. Faraonami zostawali zazwyczaj mężczyźni, jednak w XV wieku p.n.e. na czele państwa stanęła kobieta – królowa Hatszepsut.

Korona faraona 1 składała się z dwóch części, które symbolizowały dwie główne krainy zjednoczone w ramach egipskiego państwa: Egipt Górny **2**, czyli dolinę Nilu, oraz Egipt Dolny **3**, obejmujący ziemie leżące przy ujściu rzeki.

Urzędnicy, poza kapłanami, byli drugą nieliczną grupą Egipcjan potrafiących czytać i pisać. Za pośrednictwem urzędników faraon rządził państwem.

Kapłani sprawowali funkcje religijne oraz doradzali faraonowi. Należeli do najlepiej wykształconych ludzi w społeczeństwie egipskim. Prowadzili szkoły oraz obserwacje astronomiczne, dzięki którym potrafili między innymi przewidzieć zaćmienie Słońca.

Żołnierze wywodzili się spośród egipskich chłopów i rzemieślników. Bronili Egiptu przed najeżdżcami oraz uczestniczyli w wyprawach wojennych.

Rzemieślnicy wytwarzali narzędzia, ceramikę, ubrania oraz przedmioty przydatne w życiu codziennym.

Niewolnicy byli w większości jeńcami wojennymi. Nie było ich zbyt wielu. Najczęściej służyli w domach zamożnych Egipcjan.

Chłopi byli najliczniejszą grupą ludności. Zajmowali się uprawą ziemi. Budowali i oczyszczali kanały nawadniające. Pracowali również przy wznoszeniu świątyń i piramid.

? Jaki zakres władzy miał faraon?

■ Świat pełen bogów

Egipcjanie wierzyli w wielu bogów. Takie wierzenia określamy jako **politeizm** (z języka greckiego: *poli* – wiele, *theos* – bóg). Według Egipcjan za zjawiska przyrodnicze, takie jak wylewy Nilu czy wschody i zachody słońca, byli odpowiedzialni bogowie. Niektórych z nich czczono w całym Egipcie, innych tylko lokalnie, w nielicznych miejscowościach. Na cześć swoich bogów mieszkańcy Egiptu wznosili wspaniałe świątynie, w których kapłani w imieniu władcy codziennie odprawiali obrzędy religijne. Wierni składali tam regularnie ofiary z płodów rolnych, wyrobów rzemieślniczych oraz kosztowności. W ten sposób starali się zyskać przychyłność bóstw.

■ Wiara w życie po śmierci

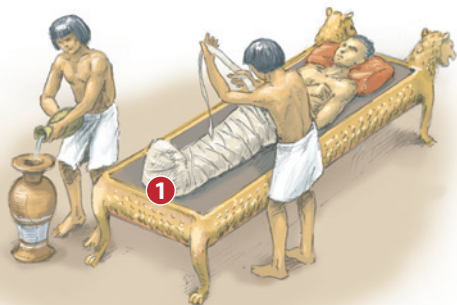
Egipcjanie wierzyli w życie pozagrobowe. Uważali, że po śmierci człowiek i jego uczynki były osądzone przez boga **Ozyrysa**. Decydował on, czy zmarły zasługuje na przejście do innego świata. Jego dusza miała istnieć dopóty, dopóki opuszczone przez nią ciało było zachowane w nienaruszonym stanie. Ubogich Egipcjan zakopywano w piaskach pustyni, które w naturalny sposób konserwowały zwłoki. Z kolei ciała faraonów i wysokich dostojników przed pogrzebem były poddawane **mumifikacji**, umieszczane w **sarkofagach** i składane w grobowcach.

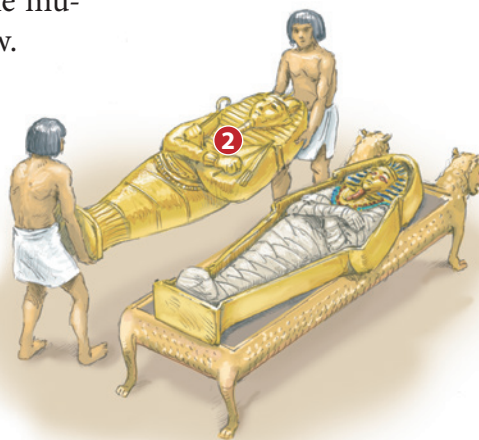
Ra, bóg-słońce i pan wszechświata to jedno z najważniejszych bóstw czczonych przez Egipcjan. Przedstawiano go jako człowieka z głową jastrzębia lub sokoła. Na płaskorzeźbach i malowidłach ponad głową bóstwa umieszczano czerwony dysk symbolizujący słońce.

■ Proces mumifikacji

Starożytni Egipcjanie opracowali niezwykle skomplikowaną i pracochłonną metodę mumifikacji. Dzięki niej wiele mumii zachowało się w dobrym stanie do naszych czasów.

Mumifikacja rozpoczynała się od usunięcia wnętrza z ciała zmarłego. Było ono następnie balsamowane i owijane w bandaż. Tak powstawała mumia **1**.

Mumię składano w bogato zdobionej trumnie zwanej sarkofagiem **2**. Następnie sarkofag umieszczano w piramidzie lub wykutym w skale grobowcu.

? Na czym polegał proces mumifikacji?

Egipskie piramidy

Dla niektórych faraonów wznoszono wspaniałe grobowce nazywane piramidami. Budowa piramidy mogła trwać nawet kilkadziesiąt lat. Największe i najbardziej znane budowle tego typu wzniesiono w III tysiącleciu p.n.e. w Gizie dla faraonów Cheopsa i Chefrena.

1 System korytarzy

Wewnątrz każdej z piramid znajdował się system korytarzy prowadzący do komory grobowej. Po złożeniu ciała faraona oraz licznych kosztowności wejście było ukrywane.

2 Miasto piramid

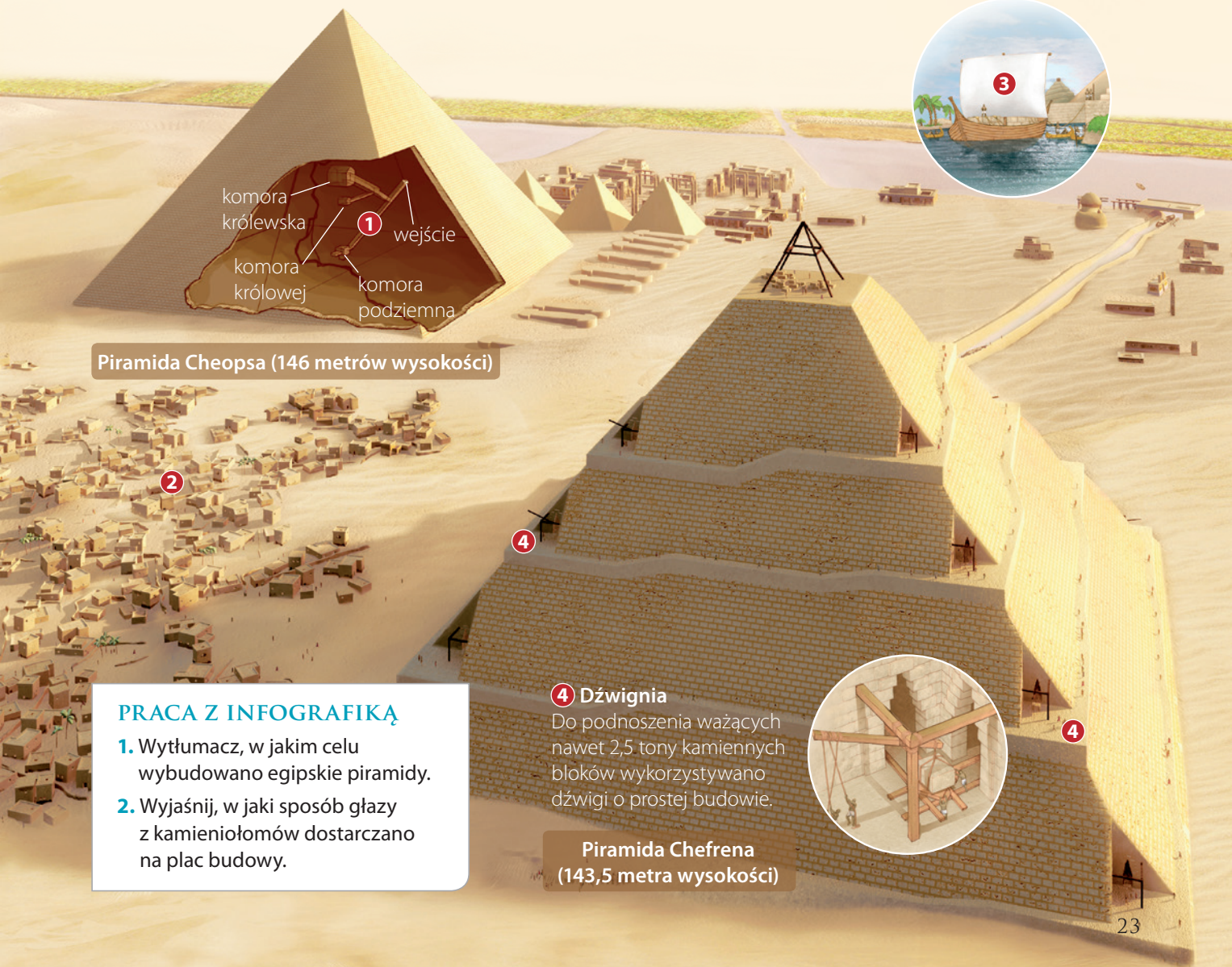
Budowa grobowca faraona wymagała ciężkiej pracy wielu osób – architektów, mierniczych oraz tysięcy robotników. Podczas prac mieszkali oni w obozie nazywanym miastem piramid.

3 Transport

Do budowy piramidy Cheopsa zużyto około 2 milionów kamiennych bloków. Transportowano je Nilem na statkach z odległych kamieniołomów.

Wielki Sfinks to ogromny posąg przypominający lwa z ludzką głową. Zwany jest też *strażnikiem piramid*. Według uczonych przedstawia twarz faraona Chefrena.

Piramida Cheopsa (146 metrów wysokości)

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wytlumacz, w jakim celu wybudowano egipskie piramidy.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób głązy z kamieniołomów dostarczano na plac budowy.

4 Dźwignia

Do podnoszenia ważących nawet 2,5 tony kamiennych bloków wykorzystywano dźwigi o prostej budowie.

Piramida Chefrena (143,5 metra wysokości)

WARTO WIEDZIEĆ

Skarb Tutenchamona

Grobowce władców starożytnego Egiptu były zazwyczaj ograbiane już w starożytności. Jednak w **1922 roku** Brytyjczyk Howard Carter [czytaj: hołard karter] odkrył w Dolinie Królów nienaruszony grobowiec faraona Tutenchamona sprzed ponad trzech tysięcy lat. W wykutej w skale komorze grobowej odnaleziono mumię egipskiego władcy, która znajdowała się w dziewięciu różnego rodzaju ozdobnych trumnach, sarkofagach i skrzyniach. Wewnątrz budowli odkryto również ponad pięć tysięcy przedmiotów. Część z nich wykonano ze złota i szlachetnego drewna oraz z drogich kamieni i kości słoniowej. Oprócz kosztowności archeolodzy znaleźli też wiele przedmiotów codziennego użytku. Według wierzeń starożytnych Egipcjan były one potrzebne zmarłemu w życiu pozagrobowym.

Jedna z trumien Tutenchamona była wykonana z czystego złota. Jedyne oczy zostały zrobione z kryształu. W skrzyżowanych na piersi dłoniach faraon trzyma egipskie symbole władzy – bicz **1** i laskę pasterską **2**.

? Jakie znaczenie dla historyków miało odkrycie grobowca Tutenchamona?

■ Dorobek cywilizacyjny Egipcjan

Egipcjanie stworzyli wysoko rozwiniętą cywilizację i dokonali wielu odkryć oraz wynalazków. Opracowali pismo obrazkowe nazywane **hieroglifami**. Służyło ono głównie do zapisywania tekstów religijnych i dokumentów państwowych. Za pomocą uproszczonej wersji pisma utrwalano też utwory literackie – bajki, przypowieści, podania o bogach, przysłowia czy pieśni miłosne.

Egipcjanie zdobyli również wiedzę w zakresie **medycyny**. Dzięki mumifikacji zwłok wniknęli w tajniki budowy ciała ludzkiego. Potrafili dokonywać skomplikowanych operacji, orientowali się w budowie serca i jego funkcjach biologicznych. Podobnie jak mieszkańcy Mezopotamii, rozwinęli **matematykę** potrzebną do obliczeń stosowanych na przykład przy wznoszeniu piramid i świątyń. Egipcjanom zawdzięczamy opracowanie **kalendarza**, w którym rok liczy 365 dni. Powstał on w III tysiącleciu p.n.e. dzięki obserwacjom wylewów Nilu i położenia względem Słońca gwiazdy Syriusz. Według kalendarza egipskiego rok dzielił się na dwanaście miesięcy, każdy po trzydzieści dni. Uzupełniano je pięćdziesięciu dniami dodatkowymi.

Egipskie hieroglify to najbardziej znany przykład pisma obrazkowego. Znaki zapisywano w kolumnach od góry do dołu lub poziomo od prawej do lewej. Do zapisu hieroglifów używano około sześciu tysięcy znaków.

Wędrująca świątynia

W XX wieku władze Egiptu postanowiły zbudować wielką tamę na Nilu w pobliżu miejscowości Asuan. Przy tamie miało powstać ogromne sztuczne jezioro, co groziło zalaniem wielu pobliskich zabytków starożytnego Egiptu. Aby uratować kilkadziesiąt zabytkowych budowli, przeniesiono je do wyżej położonych miejsc. Wśród nich była świątynia w Abu Simbel. Wykuta w skale budowla została pocięta na kawałki, a następnie dokładnie odtworzona w nowym miejscu około 65 metrów wyżej. Pracami kierował polski archeolog, profesor Kazimierz Michałowski. W uznaniu zasług Polaków w akcji ratowania zabytków rząd Egiptu przekazał państwu polskiemu imponujący zbiór dzieł sztuki wczesnochrześcijańskiej z terenów średniowiecznej Nubii (obecnie teren Egiptu). Są one wystawiane w Muzeum Narodowym w Warszawie.

Świątynia w Abu Simbel była poświęcona bogom słońca. Wejścia do niej strzegły cztery posągi faraona Ramzesa II o wysokości 20 metrów.

? Z jakiego powodu przeniesiono świątynię w Abu Simbel?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

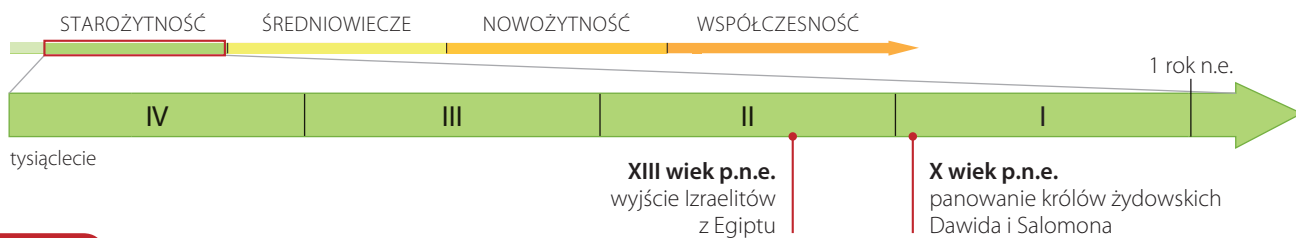
1. Starożytny Egipt powstał około 3 tysięcy lat p.n.e. w Afryce nad Nilem. Dzięki tej rzece możliwy był tu rozwój rolnictwa.
2. Na czele egipskiego państwa stał faraon, który posiadał nieograniczoną władzę. Kapłani i urzędnicy należeli do wykształconej grupy ludności Egiptu. Resztę egipskiego społeczeństwa tworzyli rzemieślnicy i chłopci, a także żołnierze oraz niewolnicy.
3. Egipcjanie byli politeistami – wierzyli w wielu bogów. Uważali, że nawet po śmierci ciało jest nadal zamieszkiwane przez ludzką duszę. Z tego powodu mumifikowali zwłoki.
4. Najważniejsze osiągnięcia cywilizacji egipskiej to: stosowanie pisma (hieroglify), wznoszenie monumentalnych budowli (świątyń, piramid), rozwój matematyki, medycyny (między innymi dzięki mumifikacji zwłok) i astronomii (obliczanie długości roku słonecznego).

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego Egipt nazywano *darem Nilu*.
2. Wymień grupy ludności egipskiej i ich zadania.
3. Opowiedz, dlaczego Egipcjanie mumifikowali zwłoki.
4. Wytłumacz, co oznacza, że religia egipska miała charakter politeistyczny.
5. Uzasadnij, które osiągnięcia cywilizacyjne Egipcjan uważasz za najważniejsze.
- ★ 6. Sprawdź na stronie internetowej Muzeum Narodowego w Warszawie, jakiego rodzaju dzieła sztuki obejmuje zbiór zatytułowany „Galeria Faras”.

7. Miniprojekt

Wymyślcie plan dziennych zajęć wybranej osoby ze społeczeństwa egipskiego: faraona, kapłana, urzędnika, wojownika, chłopca, rzemieślnika, niewolnika. Postarajcie się sformułować wniosek dotyczący sytuacji poszczególnych grup społeczeństwa egipskiego.

4 W starożytnym Izraelu

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były dzieje Izraelitów w starożytności,
- czym wyróżnia się religia wyznawana przez Żydów,
- jakie jest znaczenie Tory dla judaizmu.

■ Burzliwe dzieje Izraelitów

Najdawniejsze dzieje Izraelitów, zwanych też Żydami, nie są dobrze znane. Opisane są bardzo ogólnie w Biblii. Część badaczy uważa, że początkowo byli oni koczowniczym **plemieniem** żyjącym w Mezopotamii. Pod wodzą **Abrahama** udali się na zachód do **Palestyny**, nazywanej w starożytności Ziemią Kanaan. Później w poszukiwaniu lepszych warunków życia przenieśli się do Egiptu. Rządzący tym krajem faraonowie z czasem uczynili z nich niewolników.

Około XIII wieku p.n.e. Izraelici pod wodzą **Mojżesza** opuścili Egipt i powrócili do Palestyny. Kiedy przybyli na miejsce, rozpoczęli stopniowy podbój tych terenów. Na zajętej obszarze na początku X wieku p.n.e. utworzyli swoje państwo.

■ Okres świetności i niewola babilońska

Okres największej potęgi starożytnego Izraela przypada, jak informuje Biblia, na czasy rządów króla **Dawida** i jego syna **Salomona**. Dawid ostatecznie zjednoczył plemiona izraelskie i zdobył **Jerozolimę**, którą uczynił stolicą swojego kraju. Następnym władcą był jego syn, słynący z mądrości Salomon.

Po śmierci Salomona jego państwo uległo podziałowi i stopniowo słabło. Na początku VI wieku p.n.e. Babilończycy zdobyli Jerozolimę i wprowadzili Izraelitów w niewolę. Okres ten nazywany jest niewolą babilońską. Kiedy upadło państwo babilońskie, Żydzi wrócili do Palestyny, ale nie zaznali wolności. W ciągu następnych stuleci Palestyna była często najeżdżana przez różne państwa. W I wieku p.n.e. została podbita przez Rzymian. Żydzi wzniesli powstania przeciwko rzymskiemu panowaniu. Największe z nich wybuchły w I i II wieku naszej ery. Zakończyły się one jednak wypędzeniem Żydów z Palestyny. Rozproszyli się wówczas po całym świecie.

Plemię – grupa spokrewnionych rodów, wspólnie zamieszkujących określony obszar.

Palestyna – kraina obejmująca wąski i górzysty pas ziemi między rzeką Jordan a wschodnim wybrzeżem Morza Śródziemnego.

Abraham był zgodnie z przekazami biblijnymi ojcem narodu żydowskiego. Za swojego przodka uznają go również wyznający islam Arabowie.

Starożytny Izrael

LEGENDA

- wyjście Izraelitów z Egiptu do Kanaan w XIII wieku p.n.e.
- państwo króla Dawida w X wieku p.n.e.
- granice państwa króla Salomona w X wieku p.n.e.

PRACA Z MAPĄ

1. Wymień miasta leżące na terenie państwa Salomona.
2. Podaj nazwy miejsc, przez które wiodła wędrówka Żydów z Egiptu.
3. Podaj nazwę głównej rzeki Palestyny.

■ Wyznawcy Jahwe

Religia Żydów jest zwana **judaizmem**. W starożytności stanowiła wyjątek wśród wierzeń innych ludów, była bowiem **monoteistyczna** (z języka greckiego: *mono* – jeden i *theos* – bóg). Wyznawcy religii monoteistycznych wierzą tylko w jednego boga. Żydzi określali go imieniem Jahwe. Miał on być według ich wierzeń niewidzialny, wszechmocny i wszechobecny.

Świątą księgą judaizmu jest Biblia hebrajska, której pierwszych pięć najważniejszych ksiąg określamy nazwą **Tora**. Według Tory Bóg objawił się Abrahamowi. Nakazał czcić tylko siebie i nie uznawać innych bóstw. W zamian obiecał dać Abrahamowi liczne potomstwo i Ziemię Kanaan jako Ziemię Obiecaną we władanie.

Główne zasady judaizmu zostały ustalone w czasach Mojżesza. Najważniejsze z nich zawarte są w Dziesięciorgu Przykazaniach, zwanych również **Dekalogiem**. Według Biblii Mojżesz otrzymał je od Boga na górze Synaj. Kamienne tablice z Dekalogiem umieszczono w skrzyni nazywanej Arką Przymierza. W czasach Salomona w Jerozolimie wzniesiono świątynię, w której umieszczono arkę.

W okresie niewoli babilońskiej wiarę wśród Żydów podtrzymywali **prorocy**. Nauczali oni o **Mesjaszu**, który ma wyzwolić Żydów, odbudować ich świątynię i utworzyć potężne królestwo Izrael. Wyznawcy judaizmu do dziś czekają na jego przyjście.

Tora to inaczej Pięcioksiąg. Dla chrześcijan to pięć pierwszych ksiąg Starego Testamentu. Rozpoczyna ją Księga Rodzaju, opisująca stworzenie świata przez Boga oraz najstarsze dzieje Izraelitów.

Prorok – przywódca religijny przeświadczony o swoim posłannictwie i powołaniu przez Boga.

Świątynia Jerozolimska

W Jerozolimie Żydzi wzniesli jedyną świątynię poświęconą bogu Jahwe. Według Biblii miejsce, w którym miała stanąć, wskazał król Dawid, a jej budowę rozpoczął król Salomon. Pierwszą Świątynię Jerozolimską zburzyli Babilończycy w VI wieku p.n.e. Wkrótce została odbudowana jako Druga Świątynia Jerozolimska, jednak w I wieku n.e. ostatecznie zniszczyli ją Rzymianie.

Ściana Płaczu to święte miejsce dla wszystkich wyznawców judaizmu. Jest jedyną zachowaną do dziś pozostałością Drugiej Świątyni Jerozolimskiej.

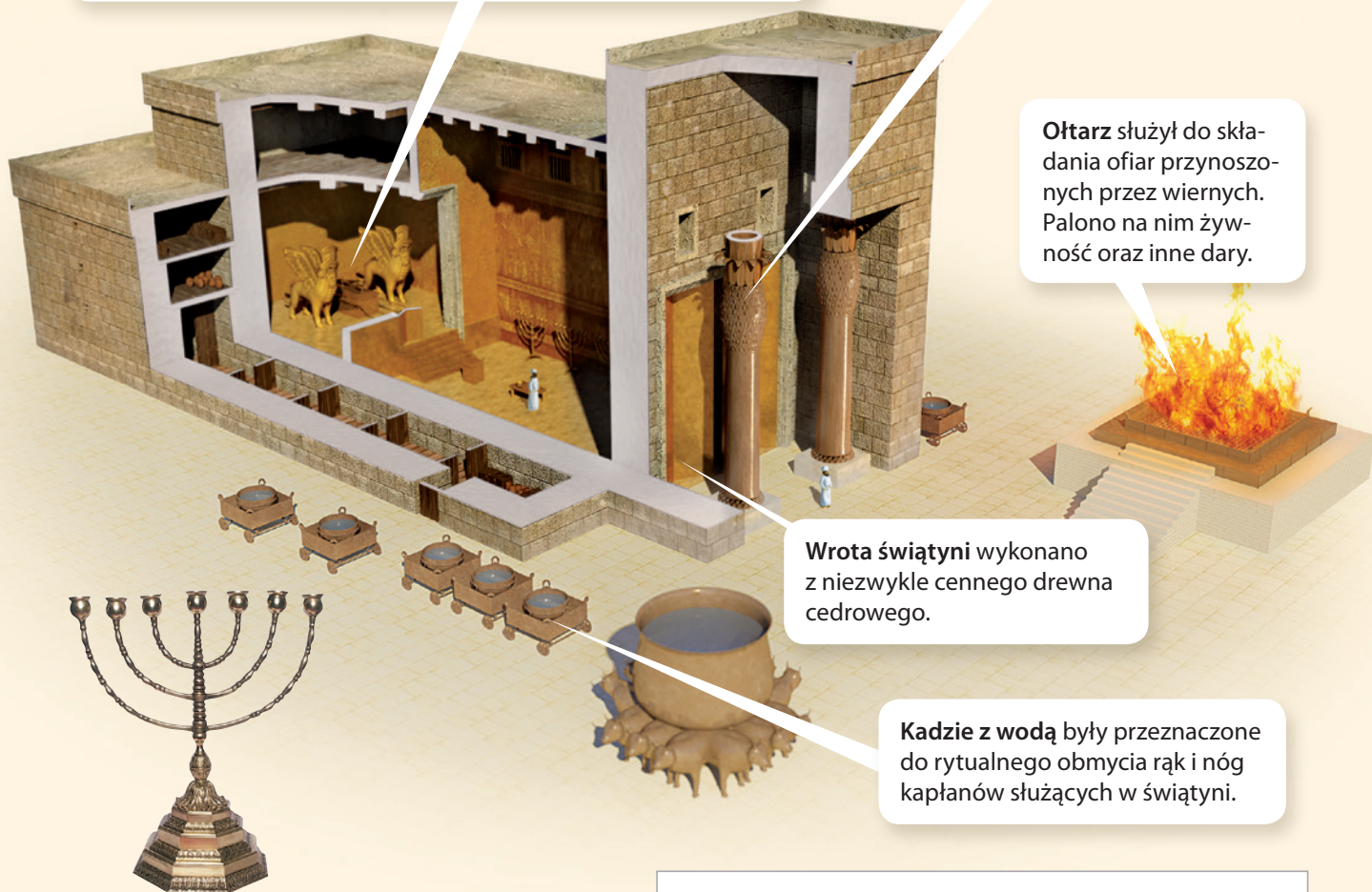
Sanktuarium było oddzielone od reszty świątyni bogato zdobionymi wrotami. W pomieszczeniu tym przechowywano Arkę Przymierza, której strzegły dwie figury gryfów (gryf to lew z głową i skrzydłami orła). Wstęp do niego miał tylko główny kapłan w jeden dzień w roku.

Kolumny znajdujące się przed wejściem do świątyni zostały odlane z brązu.

Ołtarz służył do składania ofiar przynoszonych przez wiernych. Palono na nim żywność oraz inne dary.

Wrota świątyni wykonano z niezwykle cennego drewna cedrowego.

Kadzie z wodą były przeznaczone do rytualnego obmycia rąk i nóg kapłanów służących w świątyni.

Menora to siedmioramienny świecznik. Od ponad dwóch tysięcy lat jest symbolem judaizmu i narodu żydowskiego. W czasach istnienia Świątyni Jerozolimskich menory wykorzystywano do oświetlania ich wnętrza.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, co świadczyło o wyjątkowości sanktuarium w Świątyni Jerozolimskiej.
2. Wymień materiały, które wykorzystano do budowy Świątyni Jerozolimskiej.

Współczesny Izrael

Przez około dwa tysiące lat Żydzi nie mieli swojego własnego państwa. Dopiero w 1948 roku na terenie Palestyny powstał niepodległy Izrael. Symbolami tego państwa są: gwiazda Dawida i menora, widniejąca w godle Izraela. Do największych miast państwa żydowskiego należą: Jerozolima, Tel Awiw-Jafa i Hajfa. Obecnie Izrael zamieszkuje około 8 milionów ludzi. Wśród nich przeważają wyznający judaizm Żydzi, jednak mieszka tu także wielu Arabów i chrześcijan. Między mieszkającymi tu od dawna Arabami a Żydami, którzy napłynęli do Palestyny na początku XX wieku, trwa wieloletni konflikt. Mimo to Izrael jest miejscem bardzo chętnie odwiedzanym przez turystów. Szczególnie licznie przybywają oni do Jerozolimy, będącej świętym miastem dla wyznawców trzech religii: judaizmu, chrześcijaństwa oraz islamu.

Gwiazda Dawida to sześcioramienna gwiazda utworzona z dwóch splecionych trójkątów, będąca symbolem narodu żydowskiego i wyznawców judaizmu. Współcześnie ten znak widnieje na fladze Izraela.

? Jakie są symbole współczesnego Izraela?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Izraelici, zwani także Żydami, zamieszkiwali Palestynę. Przybyli tu z Mezopotamii pod wodzą Abrahama.
2. Z czasem Izraelici udali się do Egiptu, gdzie popadli w niewolę. Około XIII wieku p.n.e. pod wodzą Mojżesza powrócili do Palestyny.
3. Izraelici oddawali cześć jednemu bogu, którego nazywali Jahwe. Ich monoteistyczna religia nazywana jest judaizmem.
4. Okres największej potęgi starożytnego Izraela przypada, według przekazu biblijnego, na czasy rządów króla Dawida i jego syna Salomona. Zdaniem historyków władcy ci zarządzili około X wieku p.n.e.
5. Świętą księgą judaizmu jest Biblia hebrajska, której pierwszych pięć najważniejszych ksiąg określamy nazwą Tora.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Scharakteryzuj religię Izraelitów.
2. Powiedz, jakie były zasługi Mojżesza dla Izraelitów.
3. Wyjaśnij, czym wyróżniała się religia Izraelitów na tle religii innych ludów starożytnych.
- ★ 4. Powiedz, jak współcześnie nazywa się miejsce, w którym Żydzi spotykają się i modlą. Wymień jedno polskie miasto, w którym znajduje się taki obiekt.

5. Miniprojekt

Pracując w kilkusobowych grupach, przygotujcie ilustracje do znanych Wam scen ze Starego Testamentu. Nie nadawajcie im tytułów. Odgadnijcie, co przedstawiają rysunki poszczególnych grup. Możecie też przedstawić wybrane zdarzenia jako odgrywane przez Was scenki.

5 Cywilizacje Indii i Chin

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- kiedy powstały najstarsze cywilizacje Indii i Chin,
- jak od czasów starożytnych jest zorganizowane społeczeństwo w Indiach,
- jakie są najważniejsze osiągnięcia cywilizacji chińskiej.

■ W dolinie Indusu

Nie tylko w Mezopotamii i Egipcie w starożytności rozwinęły się wielkie cywilizacje. Także dalej na wschód, w dolinach wielkich rzek, powstały wysoko rozwinięte kultury i państwa. Najstarsza cywilizacja w Azji Środkowej narodziła się w **dolinie rzeki Indus**, na terenie dzisiejszych Indii i Pakistanu, w III tysiącleciu p.n.e. Podobnie jak Sumerowie i Egipcjanie, mieszkańcy tego obszaru potrafili budować kanały nawadniające. Dzięki temu na żyznych terenach rozwinęło się rolnictwo. Cywilizacja doliny Indusu miała charakter miejski. Duża część jej ludności zamieszkiwała w miastach, w których wznoszono budynki z wypalanej cegły. Wyposażano je w **wodociągi**, które dostarczały do domów bieżącą wodę. Z kolei dzięki **kanalizacji** nieczystości były odprowadzane poza miasto.

Odnalezione przez archeologów przedmioty świadczą o wysoko rozwiniętym rzemiośle i wymianie handlowej z innymi ludami. Miejscowa ludność posługiwała się także **pismem**, którego jednak do dziś nie udało się odczytać.

Mohendzo Daro to jedno z największych miast cywilizacji doliny Indusu. Jego budowle tworzyły bardzo uporządkowaną i przemysłaną zabudowę. Nad miastem górowała cytadela **1**, czyli twierdza będąca siedzibą władcy. Jednym z najlepiej zachowanych obiektów jest łaźnia z basenem o długości 12 metrów **2**.

■ Pod rządami Ariów

Około 1500 roku p.n.e. ludność doliny Indusu została podbita przez koczowniczy lud zwany **Ariami**. Po zdobyciu Indii Ariowie podzielili miejscowe społeczeństwo na zamknięte grupy ludności – **kasty**. Członkowie każdej kasty byli związani wspólnymi obyczajami, wykonywali ten sam zawód i zamieszkiwali wspólne terytorium. Przynależność do danej grupy dziedziczono. Jedne z kast uważano za lepsze, inne za gorsze. Zakazane były małżeństwa między osobami z różnych kast, a nawet krótkie kontakty osobiste, choćby wspólne spożywanie posiłków. Z czasem w Indiach wytworzyło się około trzech tysięcy kast. Choć związane z nimi zasady ulegały zmianie, system kastowy przetrwał w Indiach do dziś.

Ariowie po podboju Indii przejęli wiarę w tamtejsze bóstwa. Połączyli ją z własnymi wierzeniami. Powstał w ten sposób politeistyczny system wierzeń nazywany współcześnie **hinduizmem**. Wśród olbrzymiej liczby bogów czczonych przez hinduistów najważniejsi to: Brahma – stwórca świata, Wisznu – bóg utrzymujący świat przy życiu, i Sziwa – bóstwo śmierci i zagłady.

Wielkim dokonaniem przedstawicieli cywilizacji zamieszkującej obszar Indii był rozwój **matematyki**. W obliczeniach i zapisywaniu stosowali system dziesiętny, używany dziś powszechnie na całym świecie. Obecnie jest nazywany arabskim ze względu na to, że przejęli go i upowszechnili Arabowie. Mieszkańcy starożytnych Indii wykorzystywali obliczenia matematyczne między innymi do przewidywania zjawisk astronomicznych.

CIEKAWOSTKA

Wyznawcy hinduizmu wierzą w reinkarnację. Polega ona według nich na tym, że dusza ludzka po śmierci człowieka przechodzi do innego ciała. Człowiek, który postępował uczciwie i był pobożny, może odrodzić się jako przedstawiciel wyższej kasty. Jeśli natomiast był nieuczciwy i grzeszył, może stać się człowiekiem niższej kasty, a nawet zwierzęciem. Z tego powodu hinduiści nie jedzą mięsa, czyli są wegetarianami.

Indie i Chiny w starożytności

PRACA Z MAPĄ

1. Określ, z którego kierunku Ariowie przybyli do doliny Indusu.
2. Wymień nazwy miast założonych przez cywilizację doliny Indusu.

LEGENDA

- miejsce narodzin cywilizacji chińskiej
- granice Cesarstwa Chińskiego w III wieku p.n.e.
- przypuszczalny zasięg kultury doliny Indusu

- przybycie Ariów do doliny Indusu
- Wielki Mur Chiński

■ Starożytne Chiny

Cywilizacje wielkich rzek powstawały także na **Dalekim Wschodzie**. To tu – nad rzekami Huang He (Żółta Rzeka) i Jangcy (Niebieska Rzeka) – narodziła się wielka **cywilizacja chińska**. Jej początki sięgają prawdopodobnie III tysiąclecia p.n.e.

Panujący nad chińskimi rzekami klimat sprzyjał uprawie roli, a sieć kanałów nawadniających pozwalała uzyskiwać duże plony **ryżu** i innych zbóż. Dzięki dostatкови żywienia szybko zwiększała się liczba ludności i wkrótce zaczęły powstawać pierwsze miasta.

Przez stulecia Chiny były podzielone na wiele rywalizujących ze sobą królestw. Ziemię chińską zostały zjednoczone dopiero w III wieku p.n.e. Na czele powstałego państwa stanął **cesarz**. Od tej pory aż do XX wieku Chiny były rozległym cesarstwem. Stałe zagrożenie dla państwa stanowiły jednak najazdy koczowniczych plemion z północy. Aby chronić przed nimi kraj, cesarz wydał rozkaz budowy wzdłuż północnej granicy Chin rozległych fortyfikacji. Dziś budowle tę nazywa się **Wielkim Murem Chińskim**.

Daleki Wschód – obszar wschodniej Azji leżący nad Oceanem Spokojnym.

■ Wielki Mur Chiński

Słynny Wielki Mur Chiński jest jedną z największych budowli na Ziemi. Pierwsze fortyfikacje chroniące północne granice ziem chińskich powstały prawdopodobnie już w VI wieku p.n.e. Prace nad murem kontynuowano aż do XVII wieku n.e. Łączna długość najważniejszych umocnień osiągnęła ponad 2400 kilometrów. Dziś Wielki Mur Chiński stanowi wielką atrakcję turystyczną. W 1987 roku został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO [czytaj: junesko].

Wielki Mur Chiński obecny wygląd uzyskał w XV wieku, kiedy stare umocnienia z ziemi i drewna obudowano cegłą i kamieniami. Wzniesiono wówczas także wieże strażnicze, a na szczycie muru poprowadzono drogę o szerokości 5 metrów.

Jaką długość ma Wielki Mur Chiński?

■ Osiągnięcia cywilizacji chińskiej

Ludność Chin zajmowała się nie tylko rolnictwem. Chińczycy stworzyli własne pismo i opracowali kalendarz. Dokonali także wielu wynalazków. Najważniejsze z nich to: **papier**, **porcelana**, **proch strzelniczy** oraz **igła magnetyczna**. Wielką sławę przyniosła im produkcja wyjątkowo delikatnej tkaniny – **jedwabiu**.

W wielu dziedzinach Chińczycy znacznie wyprzedzili dokonania cywilizacji europejskiej. Przykładowo, porcelanę wyrabiali już od VII wieku. W Europie pierwsze wytwórnie porcelany powstały w Niemczech dopiero w XVIII wieku. Chińczycy w XI wieku opracowali metodę druku wykorzystującą ruchomą czcionkę, co Europejczykom udało się 400 lat później.

Niezwykle ważnym dokonaniem Chińczyków jest także rozwój medycyny opartej na ziołarstwie. Niektóre z ich osiągnięć stosuje się współcześnie. Stosowane przez Chińczyków zioła są podstawą wielu znanych nam leków. Chińczycy rozwinęli również sztukę budowlaną. Ich wznoszone na planie prostokąta miasta były otaczane murami obronnymi. W środku znajdowały się świątynie zwane **pagodami**, pałace władców i piękne ogrody.

CIEKAWOSTKA

Według chińskich podań proch został wynaleziony w IX wieku. Twórcami mieszaniny, która miała w przyszłych wiekach posłużyć jako materiał wybuchowy, byli chińscy chemicy. Do wynalezienia prochu doprowadziły ich eksperymenty w poszukiwaniu eliksiru nieśmiertelności.

■ Na Jedwabnym Szlaku

Towary wytwarzane w Chinach były przez setki lat sprowadzane do Europy, gdzie osiągały bardzo wysokie ceny. Już w II wieku p.n.e. kupcy przewozili je liczącą ponad 10 tysięcy kilometrów trasą nazywaną dziś Jedwabnym Szlakiem. Wykorzystywany był on aż do czasów nowożytnych.

Jedwab wytwarzano w Chinach już w III tysiącleciu p.n.e. Przez wiele wieków Chińczycy strzegli tajemnicy produkcji tej tkaniny, ponieważ jej sprzedaż przynosiła im wysokie zyski.

Porcelana chińska słynie z precyzji wykonania i pięknych wzorów. Setki lat była niezwykle cennym i pożądanym w Europie towarem. Wytwarzano z niej między innymi słynne chińskie wazy.

Papier został wynaleziony w Chinach około 100 roku n.e. Do wyrobu papieru używano włókien roślinnych, które rozmiękczano w wodzie, a następnie formowano z nich gotowe arkusze. Te z kolei rozpinano na drewnianych ramach i suszono.

? Skąd pochodzi nazwa Jedwabny Szlak?

Terakotowa armia

W 1974 roku niedaleko miasta Xian [czytaj: sian] w środkowych Chinach odnaleziono olbrzymi grobowiec. Należał on do pierwszego cesarza chińskiego. Niedaleko sali ze szczątkami władcy odkryto prawie 8 tysięcy figur żołnierzy – piechurów, jeźdźców, łuczników, a także rzeźby wozów wraz z końmi. Ta niezwykła armia została wykonana z terakoty, czyli tworzywa uzyskanego z wypalanej gliny. Okazało się, że broń, którą trzymają żołnierze, jest prawdziwa. Terakotowa armia miała strzec cesarza i wygrywać dla niego bitwy w życiu pozagrobowym. Dziś miejsce, gdzie znajduje się to niezwykle wojsko, jest znaczącą atrakcją turystyczną. Podobnie jak Wielki Mur Chiński, terakotowa armia została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO.

Posągi żołnierzy mają naturalną wielkość. Każdy z nich został wykonany z dużą dbałością o szczegóły. Wojownicy różnią się pod względem wyglądu sylwetki, a nawet wyrazem twarzy, fryzurami i uzbrojeniem.

W jakim celu przy grobowcu cesarza umieszczono terakotową armię?

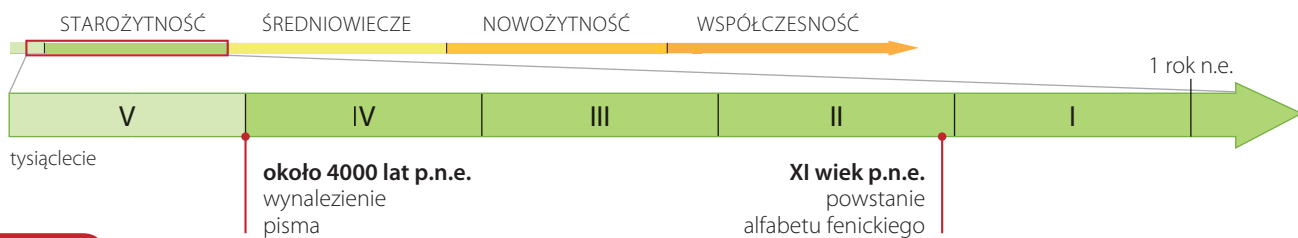
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Cywilizacja doliny Indusu powstała w III tysiącleciu p.n.e. nad rzeką Indus. Tamtejsza ludność budowała kanały nawadniające i zakładała coraz większe osady. Z czasem zaczęła wznosić potężne miasta.
2. W II tysiącleciu p.n.e. mieszkańcy doliny Indusu zostali podbici przez Ariów. Najeźdźcy zapoczątkowali podział społeczeństwa na kasty, różniące się od siebie obyczajami czy wykonywanym zawodem.
3. W III tysiącleciu p.n.e. nad rzekami Huang He i Jangcy narodziła się cywilizacja chińska. Od III wieku p.n.e. Chiny były zjednoczonym cesarstwem.
4. Chińczycy stworzyli własne pismo oraz kalendarz. Do ich największych dokonań należy także produkcja papieru, porcelany, prochu strzelniczego i jedwabiu. Opracowali też metody druku i wiele receptur leczniczych wykorzystywanych do dziś.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, czym były kasty w społeczeństwie Indii.
2. Wymień najważniejsze dokonania kultury chińskiej.
3. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywała w przeszłości droga zwana Jedwabnym Szlakiem.
- ★ 4. Odszukaj w dostępnych źródłach informacje o Konfucjuszu. Napisz, jakie znaczenie dla Chińczyków ma ta postać.
5. **Miniprojekt**
Zagrajcie w kalambury przedstawiające osiągnięcia starożytnych Chińczyków. Kolejne osoby za pomocą pantomimy będą prezentować jeden wynalazek lub dokonanie tego ludu. Spróbujcie odgadnąć, co przedstawia dana osoba.

6

Od hieroglifów do alfabetu

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- w jakim celu powstało pismo,
- jakich rodzajów pisma ludzie używali w przeszłości,
- jaki wpływ na rozwój cywilizacji miało wynalezienie pisma.

■ Dlaczego powstało pismo?

Kiedy ludzie nauczyli się mówić, zaczęli opisywać innym swoje myśli, uczucia i doświadczenia. Mogli także skuteczniej się porozumiewać i opowiadać sobie o różnych wydarzeniach. Dzięki temu poszerzali wiedzę o otaczającym ich świecie.

Nasi przodkowie gromadzili coraz więcej wiadomości i z czasem trudno było je wszystkie zapamiętać. Dopiero gdy wynaleźli **pismo**, nauczyli się utrwalac najważniejsze treści. Od tej pory potrafili przekazywać dokładne informacje na temat liczby posiadanej bydła czy kwoty zebranych podatków. Pismo pozwalało także zachować opowieści o zwycięskich podbojach i rządach władców oraz legendy i mity o bogach i bohaterach.

CIEKAWOSTKA

Wynalezienie w IV tysiącleciu p.n.e. pisma przez ludzi i powstanie dzięki temu źródeł pisanych jest uznawane za datę graniczną, kończącą prehistorię i wyznaczającą początek najstarszej epoki historycznej – starożytności.

WARTO WIEDZIEĆ

Malowane opowieści

W czasach prehistorycznych ludzie nie znali pisma. Pozostawili jednak ślady wskazujące na to, że starali się wyrazić swoje myśli. Świadczą o tym znajdowane w jaskiniach malowidła autorstwa naszych przodków. Naukowcy uważają, że ówczesni ludzie wierzyli, iż dzięki tworzeniu wizerunków zwierząt zapewnią sobie pomyślne łowy. Najslawniejsze tego typu dzieła znajdują się w jaskiniach w Lascaux [czytaj: lasko] we Francji, gdzie odkryto je w 1940 roku. Zostały one wykonane około 15 tysięcy lat p.n.e.

? Dlaczego ludzie tworzyli malowidła naskalne?

Malowidła z Lascaux przedstawiają wizerunki zwierząt – bizonów, koni, jeleni – oraz sceny z polowań. Do ich wykonania prehistoryczni artyści użyli naturalnych farb z węgla drzewnego (czerni) i ze związków żelaza (czerwień i żółć). Farby nakładali palcami lub pędzlami z włosia zwierzęcego i mchu.

■ Początki pisma

Pismo powstało na Bliskim Wschodzie. Pierwsi zastosowali je w IV tysiącleciu p.n.e. Sumerowie. Pismo było niezbędne dla sprawnego funkcjonowania pierwszych państw. Ich władcy nakazywali spisywać prawa obowiązujące poddanych oraz swoje czyny. Pismo wykorzystywali również kupcy przy zawieraniu transakcji i kapłani, którzy spisywali teksty modlitw.

Najstarsze rodzaje pisma miały charakter obrazkowy. Do jego zapisu wykorzystywano proste schematyczne obrazki. **Pismo obrazkowe** liczyło nawet kilka tysięcy znaków, gdyż zazwyczaj jeden znak odpowiadał jednemu wyrazowi.

Innym przykładem pisma obrazkowego były egipskie **hieroglify**. Znaki te służyły do zapisywania uroczystych tekstów i były malowane lub wykuwane w kamieniu w świątyniach, pałacach oraz grobowcach. Pismo to było jednak skomplikowane, więc z czasem kapłani egipscy je uprościli. Z jego pomocą zapisano wiele tekstów literackich. Najprostszą wersją pisma egipskiego było tak zwane pismo demotyczne, czyli ludowe. Służyło ono między innymi do szybkiego zapisu na **papirusie** umów handlowych.

Egipskie hieroglify to najbardziej znany przykład pisma obrazkowego. Służyły przede wszystkim do zapisywania tekstów religijnych i dokumentów państwowych.

Papirus – materiał pisarski powstały z trzciny rosnącej nad Nilem. Wytwarzano z niego długie zwoje, na których zapisywano teksty.

■ Jak powstało pismo klinowe?

W Mezopotamii znaki pisma obrazkowego z czasem uproszczono, zastępując je poziomymi i pionowymi kreskami odciskanymi na glinianych tabliczkach. W ten sposób powstało **pismo klinowe**.

Najstarsze pismo obrazkowe

Piktogramy to obrazki przedstawiające określone pojęcia.

Uproszczone pismo obrazkowe

Dzięki uproszczeniu rysunków można było szybciej zapisywać teksty.

Pismo klinowe

Znaki pisma klinowego miały charakterystyczny trójkątny kształt przypominający kliny.

? Dlaczego Sumerowie uprościli znaki pisma obrazkowego?

WYNALEZIENIE PISMA

Przyczyna

- potrzeba trwałego zachowania informacji
- usprawnienie prowadzenia handlu

Wydarzenie

W Mezopotamii wynaleziono pismo około **4000 lat p.n.e.**

Skutek

- możliwość trwałego zachowania informacji
- powstanie alfabetu fenickiego, a później alfabetu greckiego i łacińskiego

■ Pismo alfabetyczne

Wielkiego przełomu w dziejach pisma dokonali **Fenicjanie**. Był to kupiecki lud zamieszkujący wschodnie wybrzeże Morza Śródziemnego. Do celów handlowych, na przykład zawierania umów, potrzebowali prostego pisma, złożonego z niewielkiej liczby znaków. Zauważyli oni, że poszczególne słowa i sylaby składają się z pojedynczych dźwięków, nazywanych dzisiaj głoskami. Każdej głosce przyporządkowali określony znak, czyli literę. W ten sposób około XI wieku p.n.e. powstało **pismo alfabetyczne**. Pismo fenickie liczyło tylko 22 znaki odpowiadające spółgłoskom. Samogłoskom nie przyporządkowano żadnych znaków.

Dzięki kupcom fenickim, którzy docierali do różnych krajów, pismo alfabetyczne przejęły inne ludy, wśród nich Grecy. Dodali litery odpowiadające samogłoskom i wprowadzili zasadę pisania od lewej strony. Fenicjanie pisali odwrotnie. Pismo alfabetyczne przejęli od Greków Rzymianie. Zmienili kształt liter i wprowadzili własny alfabet nazywany łacińskim.

CIEKAWOSTKA

Fenicjanie byli doskonałymi żeglarzami. Podczas swoich wypraw handlowych docierali do wszystkich zakątków Morza Śródziemnego oraz na Wyspy Brytyjskie. Starożytne przekazy mówią o tym, że udało im się nawet opłynąć Afrykę. Dzięki tym podróżom alfabet fenicki rozpowszechnił się w całym basenie Morza Śródziemnego.

■ Ewolucja pisma

Podczas tysięcy lat znaki pisma obrazkowego stopniowo ulegały uproszczeniu. Dzięki temu pisanie stawało się coraz łatwiejsze i mniej pracochłonne.

hieroglif egipski

2500 rok p.n.e.

uproszczone pismo egipskie

1600 rok p.n.e.

litera fenicka

1100 rok p.n.e.

litera grecka

700 rok p.n.e.

litera łacińska

600 rok p.n.e.

pismo współczesne

? W którym z ukazanych etapów rozwoju pisma możemy mówić o piśmie alfabetycznym?

Rozwój pisma

Od IV tysiąclecia p.n.e., gdy zaczęto zapisywać mowę za pomocą pisma obrazkowego, pismo nieustannie rozwijano i udoskonalano. Powstały dzięki niemu liczne źródła pisane, które przybliżają nam dziś życie i dorobek dawnych cywilizacji.

Pismo hieroglificzne

Jest to najstarszy rodzaj pisma egipskiego. Służyło ono głównie do zapisywania najważniejszych tekstów. Posługiwanie się nim było jednak skomplikowane, a utrwalanie poszczególnych znaków – pracochłonne.

Alfabet fenicki

Powstał w XI wieku p.n.e. i jest najstarszym pismem alfabetycznym na świecie. Mimo że w alfabecie fenickim brakuje liter odpowiadających samogłoskom, był znacznie wygodniejszy w użyciu niż wcześniejsze rodzaje pisma.

Alfabet łaciński

Jest nazywany także alfabetem rzymskim. Początkowo składał się tylko z 21 znaków, lecz w kolejnych wiekach dodano ich jeszcze 5.

Pismo sumeryjskie

W swoim piśmie Sumerowie, podobnie jak Egipcjanie, przedstawiali wyrazy za pomocą obrazków. Z czasem przekształciły się one w znaki klinowe.

Pismo klinowe

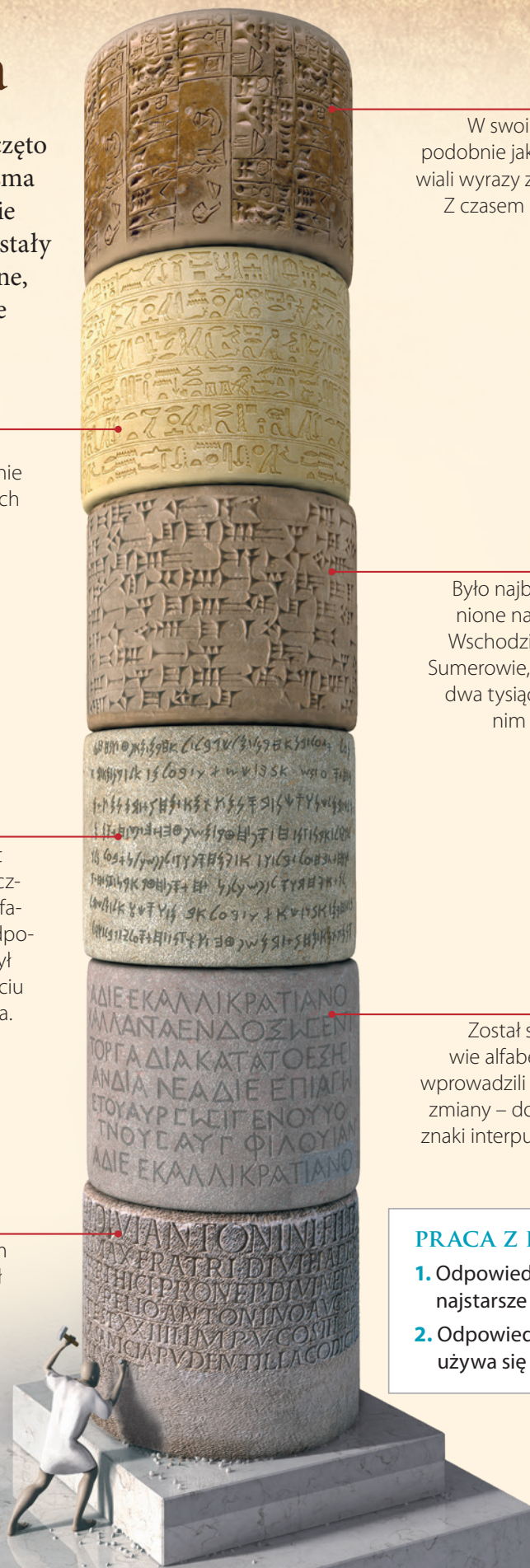
Było najbardziej rozpowszechnione na starożytnym Bliskim Wschodzie. Pismo to stworzyli Sumerowie, a mniej więcej przez dwa tysiące lat posługiwali się nim ludy w Mezopotamii.

Alfabet grecki

Został stworzony na podstawie alfabetu fenickiego. Grecy wprowadzili w nim jednak ważne zmiany – dodali samogłoski oraz znaki interpunkcyjne, na przykład kropkę i przecinek.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Odpowiedz, gdzie powstało najstarsze pismo.
2. Odpowiedz, jakiego alfabetu używa się w Polsce.

Alfabet łaciński a alfabet polski

Zarówno alfabet grecki, jak i łaciński są do dziś stosowane. Na podstawie alfabetu greckiego w średniowieczu powstało pismo używane przez część narodów słowiańskich. Obecnie jest ono nazywane cyrylicą – od imienia jednego z twórców, świętego Cyryla. Pisma tego używają Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Serbowie i Bułgarzy. Znacznie więcej narodów przejęło alfabet łaciński i dostosowało do potrzeb swoich języków. Między innymi alfabet polski jest oparty na alfabecie łacińskim. Zostały do niego dodane znaki odpowiadające dźwiękom języka polskiego. Jest to litera „j”, samogłoski nosowe „ą”, „ę” oraz spółgłoski, między innymi: „ś”, „ź”, „ż”. Dlatego alfabet polski liczy 31 znaków, czyli więcej niż alfabet łaciński.

Tablica na polsko-ukraińskim przejściu granicznym

zawiera informacje zapisane w czterech językach: ukraińskim, polskim, angielskim i rosyjskim. Oprócz języka różnią się one użytymi alfabetami.

? Jakie alfabety stały się podstawą alfabetów używanych przez państwa słowiańskie?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Zanim powstało pismo, ludzie wyrażali swoje myśli za pomocą rysunków, na przykład na ścianach jaskiń.
2. Pismo jest niezbędnym elementem istnienia cywilizacji. Dzięki niemu władcy łatwiej zarządzali państwem, spisywali swoje dokonania oraz obowiązujące prawa, a kupcy prowadzili transakcje handlowe.
3. Hieroglify egipskie i najstarsze pismo sumeryjskie to przykłady pisma obrazkowego.
4. W wyniku uproszczenia pisma obrazkowego powstało pismo klinowe.
5. Od czasów Fenicjan w Europie nastąpił rozwój pisma alfabetycznego.
6. W Europie stosuje się alfabety oparte na alfabecie greckim i łacińskim. Alfabet polski jest oparty na alfabecie łacińskim.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla ludzkości miało wynalezienie pisma.
2. Podaj przykład pisma obrazkowego.
3. Podaj główną różnicę pomiędzy pismem obrazkowym a alfabetycznym.
4. Wymień dwa ważne pisma alfabetyczne, które powstały w świecie starożytnym.
5. Odpowiedz, na jakim alfabecie opiera się alfabet używany w Polsce.
- ★ 6. Ustal, z jakich alfabetów wywodzą się alfabety angielski i rosyjski.
7. **Miniprojekt**
Stwórzcie własne pismo obrazkowe. Przygotujcie na kartce dowolny komunikat – pojęcie, polecenie, informację – za pomocą wymyślonych przez siebie symboli.

TAJEMNICE

Jak odczytano pismo Egipcjan?

W przeszłości ludzie posługiwali się wieloma rodzajami pisma, których w naszych czasach już się nie używa. Do dziś nie udało się odczytać pisma mieszkańców starożytnej Krety ani miast z doliny Indusu. Na początku XIX wieku sukcesem zakończyły się natomiast próby rozszyfrowania hieroglifów.

Kamień z Rosetty

Rozwikłanie zagadki hieroglifów stało się możliwe dzięki odnalezieniu w 1799 roku w Egipcie tak zwanego Kamienia z Rosetty. Była to płyta z czarnego granitu, na której wryto ten sam tekst na trzy sposoby: pismem hieroglificznym i demotycznym oraz w języku greckim. Dzięki łatwym do odczytania napisom greckim uczeni po raz pierwszy mogli poznać treść zapisaną za pomocą hieroglifów.

Imiona władców bez samogłosek

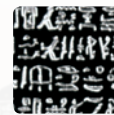
Po porównaniu greckich słów z hieroglifami znajdującymi się na Kamieniu z Rosetty uczeni stwierdzili, że w wyróżniających się w tekście ramkach – zwanych kartuszymi – umieszczono imiona władców egipskich. Okazało się również, że Egipcjanie nie używali w piśmie samogłosek.

Hieroglify – litery czy słowa?

Po odczytaniu imion władców zapisanych na Kamieniu z Rosetty, które brzmiały tak samo po grecku i egipsku, badania przerwano. Nikt bowiem nie znał języka, którym posługiwali się starożytni Egipcjanie, a bez tego zrozumienie innych znaków było niemożliwe. Zniechęceni naukowcy przypuszczali nawet, że pozostałe hieroglify nie odpowiadają pojedynczym literom, lecz całym słowom. Z tego powodu wątpili, czy odszyfrowanie egipskich napisów będzie w ogóle możliwe.

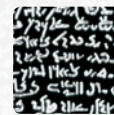
Pismo hieroglificzne

Był to skomplikowany system ozdobnych znaków, które stosowano do zapisywania najważniejszych tekstów egipskich.

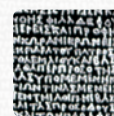
Pismo demotyczne

Egipcjanie posługiwali się nim na co dzień, ponieważ było znacznie prostsze od hieroglifów. Pismo to wykorzystywano głównie do tworzenia notatek na papirusie.

Pismo greckie

W starożytności greka była bardzo popularna w krajach leżących nad Morzem Śródziemnym. Przyczynili się do tego przede wszystkim koloniści greccy i kupcy.

SPRZED WIEKÓW

Genialny Francuz

Przełomowych odkryć dokonał wybitny francuski uczony Jean François Champollion [czyt.: żą fransuła szampoljã]. Dowiódł on, że język starożytnych Egipcjan był podobny do języka koptyjskiego, używanego przez tych mieszkańców Egiptu, którzy nie przyjęli islamu, a z nim kultury i języka arabskiego. Francuz dostrzegł także, że na Kamieniu z Rosetty jest trzy razy więcej hieroglifów niż słów w języku greckim. Oznaczało to, że pojedyncze obrazki nie mogły odpowiadać całym wyrazom.

Litery i rebusy

Wkrótce okazało się, że większość hieroglifów czyta się jak litery, a tylko niektóre mogą oznaczać całe słowa. Znaki często łączyły się ze sobą i tworzyły rodzaj rebusów. Po tym odkryciu Champollion odczytał inne teksty z czasów faraonów. Poznał przy tym znaczenie wielu hieroglifów. Wnioski ze swoich badań uczony przedstawił w 1824 roku w dziele *Zarys systemu hieroglificznego dawnych Egipcjan*. Dzięki Champollionowi pismo starożytnych mieszkańców Egiptu przestało być tajemnicą, a dzieje tej wspaniałej cywilizacji zostały znacznie lepiej poznane.

Odkryty przez Francuzów Kamień z Rosetty pochodzi z II wieku p.n.e. W Egipcie panowała wówczas dynastia wywodząca się z obszaru Grecji. Dlatego oprócz napisów w języku egipskim umieszczono na nim także tekst grecki. Obecnie Kamień z Rosetty znajduje się w Muzeum Brytyjskim w Londynie.

Jean François Champollion 1790–1832

Był francuskim archeologiem. Odkrył zasady odczytywania pisma hieroglificznego oraz odtworzył język dawnych Egipcjan, dzięki czemu przyczynił się do poznania historii państwa faraonów. Odkrycia Champolliona były jednak podważane przez wielu ówczesnych uczonych, którzy zazdrościli archeologowi sławy. Obecnie Francuz uważany jest za ojca egiptologii, czyli nauki o dziejach starożytnego Egiptu.

Próby odczytania pisma hieroglificznego budziły na początku XIX wieku ogromne zainteresowanie. Sam cesarz Francuzów Napoleon przywiązywał do badań nad pismem Egipcjan szczególną wagę.

Wykonaj w zeszycie

- 1 Wyjaśnij, czym była rewolucja neolityczna. Określ, jak wpłynęła ona na sposób życia ludzi.
- 2 Uporządkuj podane okresy w dziejach ludzkości w kolejności chronologicznej.
epoka brązu, epoka żelaza, epoka kamienia
- 3 Określ, którego starożytnego ludu dotyczy każdy z opisów.
 - W X wieku p.n.e. stworzyli w Palestynie silne państwo. Ich władcami byli w tamtym okresie królowie Dawid i Salomon.
 - W starożytnej Mezopotamii stworzyli najstarsze państwa. Uważa się ich także za twórców pisma.
 - Zbudowali swoje państwo w dolinie rzeki Nil. Dla swoich władców wznosili okazałe grobowce, między innymi piramidy.
 - Stworzyli we wschodniej Azji wielką cywilizację. W III wieku p.n.e. ich państwa zostały zjednoczone w jedno silne cesarstwo.
- 4 Określ, którego pojęcia dotyczy każdy z opisów.
 - Ozdobna trumna służąca do pochówku władców oraz dostojników w starożytnym Egipcie.
 - Zamknięte grupy ludności tworzące społeczeństwo w Indiach.
 - Znaki pisma obrazkowego służącego w starożytnym Egipcie do zapisywania najważniejszych tekstów religijnych i dokumentów państwowych.
 - Siedmioramienny świecznik, symbol państwa izraelskiego.
 - Świątynie o schodkowym kształcie wznoszone przez mieszkańców Mezopotamii.
 - Delikatna, wyjątkowo cenna tkanina produkowana w Chinach. Przez wiele wieków handel nią stanowił ważne źródło wielkich dochodów Chińczyków.
- 5 Wyjaśnij różnicę między religią politeistyczną a monoteistyczną. Podaj jeden przykład starożytnego ludu wyznającego politeizm i jeden, którego religia była monoteistyczna.
- 6 Omów korzyści, jakie przyniosło ludzkości wynalezienie pisma.
- 7 Wybierz właściwe dokończenie każdego zdania.

<p>Najstarsi przodkowie człowieka wywodzili się z</p> <ul style="list-style-type: none"> • Azji. • Afryki. • Europy. • Australii. 	<p>Hammurabi był władcą</p> <ul style="list-style-type: none"> • Babilonii. • Egiptu. • Indii. • Izraela.
---	---
- 8 Podaj, który ze starożytnych ludów stworzył pierwszy w dziejach alfabet. Wyjaśnij, jak ten wynalazek wpłynął na rozwój pisma na świecie.

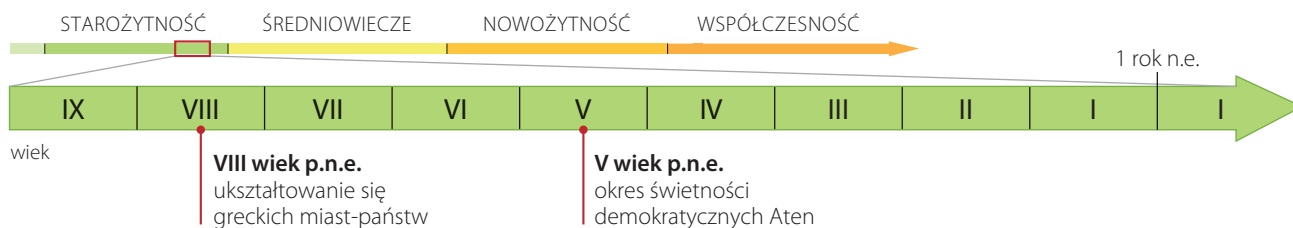

Ruiny świątyni Partenon w Atenach (V wiek p.n.e.).

II

STAROŻYTNA GRECJA

- 1** Demokratyczne Ateny
- 2** Sparta i wojny z Persami
- 3** Bogowie i mity
- 4** Kultura starożytnej Grecji
- 5** Imperium Aleksandra Wielkiego

1 Demokratyczne Ateny

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- czym zajmowali się starożytni Grecy,
- czym charakteryzowały się greckie miasta-państwa,
- jakie były cechy demokracji w starożytnych Atenach.

■ Starożytna Grecja i jej mieszkańcy

Na południu Europy leży Grecja – górzysty kraj z trzech stron otoczony przez wody Morza Śródziemnego. Greckie terytoria obejmują również ponad tysiąc wysp. Mało jest tu urodzajnej ziemi, nie ma też wielkich rzek. Jedynie na niewielkich równinach i w górskich dolinach można uprawiać zboże, oliwki oraz winorośl. Mimo niezbyt korzystnych warunków w II tysiącleciu p.n.e. na tych terenach osiedliły się pierwsze greckie plemiona. Ich członkowie tworzyli wspólną kulturę, posługiwali się jednym językiem i wierzyli w tych samych bogów. Nazywali siebie **Hellenami**, a swój kraj – **Helladą**.

Wysokie łańcuchy górskie i otaczające Grecję morza utrudniały wrogom jej zdobycie. Plemiona mieszkające w różnych częściach Hellady nie musiały więc tworzyć jednego państwa. W górskich dolinach zakładały samodzielne miasta-państwa określane jako **polis**. Ostatecznie ukształtowały się one w VIII wieku p.n.e. Najczęściej obejmowały miasto oraz okoliczne wsie. Tylko niektóre z nich, tak jak Ateny czy Sparta, zajmowały większy obszar. Każda polis miała własne władze i wojsko. Naturalne granice między poszczególnymi miastami-państwami stanowiły góry.

Greckie doliny nie obfitują w ziemię uprawną. Jednak na porośniętych trawą stokach gór rozpościerają się liczne łąki i pastwiska. Mieszkańcy Hellady hodowali tam kozy i owce.

Amfory to naczynia służące najczęściej do przechowywania wina i oliwy z oliwek. Te, które przetrwały do naszych czasów, są cennym źródłem historycznym. Przedstawiano na nich bowiem ważne wydarzenia, sceny z życia codziennego i z opowieści o greckich bogach.

Grecja w I tysiącleciu p.n.e.

LEGENDA

- obszary zamieszkiwane przez Greków w I tysiącleciu p.n.e.
- główne świątynie

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż na mapie Ateny.
2. Wymień nazwę największej greckiej wyspy.

■ Demokracja ateńska

W V wieku p.n.e. najbogatszą polis w całej Helladzie stały się **Ateny**. Miały one liczną flotę wojenną i handlową, dzięki czemu stały się jednym z najpotężniejszych greckich miast-państw. W Atenach panowała wówczas **demokracja**. Najważniejsze decyzje dotyczące ateńskiej polis podejmowano na **zgromadzeniu ludowym**. Dyskutowano na nim na przykład o konieczności wypowiedzenia wojny, zawarcia pokoju czy nałożenia nowych podatków. Po zakończeniu obrad następowało głosowanie. Decyzja zapadała większością głosów. Oznacza to, że przyjęcie wniosku poparła przeważająca liczba zgromadzonych. Postanowienia wprowadzali w życie wybierani co roku urzędnicy. Najwybitniejszym Ateńczykiem tamtych czasów był **Perykles**. Uważany jest on za głównego twórcę demokracji ateńskiej.

Prawo do udziału w zgromadzeniu ludowym mieli wyłącznie obywatele Aten. Zaliczali się do nich tylko pełnoletni mężczyźni, których rodzice byli Ateńczykami. Każdy obywatel, bez względu na majątek i pochodzenie społeczne, mógł zabrać głos w sprawach państwowych. Pozostali mieszkańcy Aten nie mogli uczestniczyć w podejmowaniu decyzji dotyczących państwa. Praw obywatelskich nie mieli przybysze z innych miast greckich, nawet jeśli mieszkali w Atenach od wielu lat. Nie mogli z nich korzystać także kobiety. W podobnej sytuacji znajdowali się niewolnicy.

Demokracja – tu: sprawowanie władzy przez wszystkich wolnych obywateli. Określenie to pochodzi od greckich słów *demos* (lud) i *kratos* (władza) i oznacza „władzę ludu”.

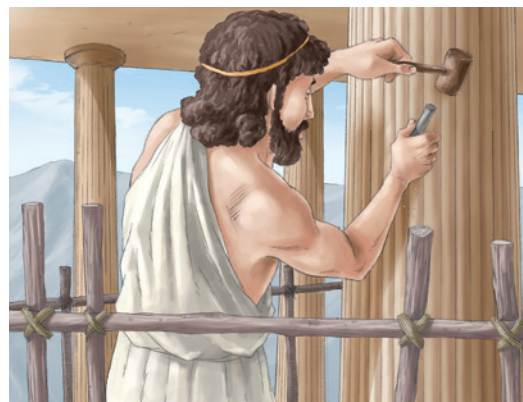
Perykles (*około 495 †429 rok p.n.e.) przez wiele lat dowodził ateńską armią. Zasłynął także jako wybitny mówca i reformator. Jako polityk wspierał rozwój nauki i sztuki.

Starożytne Ateny

Ateny były jedną z największych polis starożytnej Grecji. W okresie rozkwitu liczyły ponad 100 tysięcy mieszkańców. W mieście znajdowały się liczne świątynie oraz instytucje państwowe. Większość budynków stanowiły jednak domy mieszkalne ustawione wzdłuż wąskich uliczek.

Ateński Akropol to wzgórze górujące nad miastem, otoczone murami. Postawiono na nim liczne świątynie i posągi bóstw. Akropole wznosiły się nad wieloma greckimi miastami-państwami.

Mury otaczały całe miasto. Chroniły mieszkańców przed atakami wrogów i wyznaczały granice Aten.

Grecy budowniczo słynęli ze swoich umiejętności. Budowle wznosili z marmuru pozyskiwanego w górskich kamieniołomach.

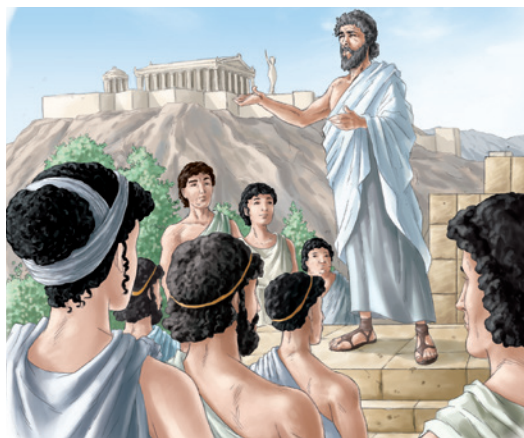
Agora to centralny plac miasta (rynek). Odbywały się tu liczne uroczystości, spotkania polityczne i dyskusje. Przy agorze wznosiły się budowle publiczne i ołtarze bóstw.

Kupcy sprzedawali swoje towary na agorze. Najczęściej handlowali owocami, warzywami, zbożem, winem i oliwą.

Ateński Akropol jest jednym z najstynniejszych miejsc w Grecji. Do dziś podziwiać można tu ruiny wspaniałych budowli wzniesionych przez Ateńczyków w V i IV wieku p.n.e.

Mówcy przemawiający na agorze mogli swobodnie głosić swoje poglądy.

Uprawa winorośli i oliwek była jednym z głównych zajęć mieszkańców Aten.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Odpowiedz, co chroniło mieszkańców Aten przed atakami nieprzyjaciół.
2. Wyjaśnij, jakie funkcje pełniła agora.

Demokracja XXI wieku

W większości współczesnych państw europejskich panuje demokracja. Różni się ona jednak od demokracji ateńskiej. W Atenach decyzje podejmowali osobiście wszyscy pełnoletni obywatele poprzez głosowanie. Obecnie w wielu państwach, między innymi w Polsce, obywatele reprezentują posłowie i senatorowie, którzy wspólnie uchwalają obowiązujące prawa. Ponadto we współczesnych państwach demokratycznych nie występują takie ograniczenia, jak w starożytnych Atenach. Kobiety przysługują prawa obywatelskie. Nie ma już także niewolnictwa. Cudzoziemcy mogą być pełnoprawnymi obywatelami kraju, w którym mieszkają. Wszystkim obywatelom, bez względu na pochodzenie czy posiadany majątek, przysługują takie same prawa.

Sejm pełni w Polsce zbliżoną funkcję do zgromadzenia ludowego w starożytnych Atenach. W polskim parlamencie zasiadają przedstawiciele obywateli wybrani w wyborach.

Jakie są dwie najważniejsze różnice między demokracjami ateńską i współczesną?

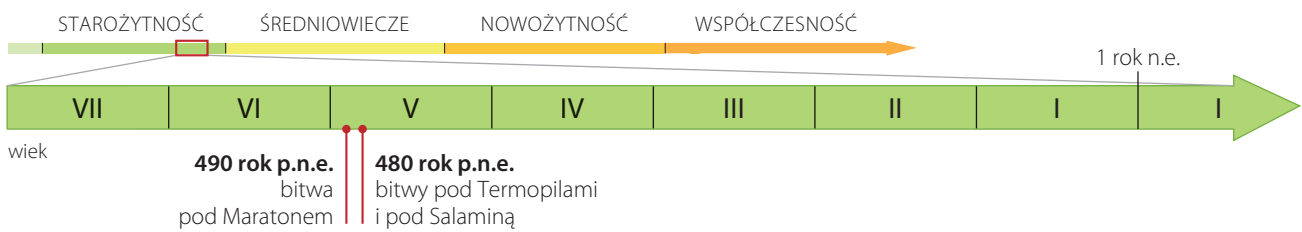
PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Starożytni Grecy nazywali siebie Hellenami, a swoją ojczyznę – Helladą. Zajmowali się głównie uprawą oliwek, zbóż i winorośli. Hodowali także owce i kozy. Byli też doskonałymi żeglarzami.
2. Mieszkańców starożytnej Grecji łączyła wspólna kultura. Nie stworzyli jednak wspólnego państwa, lecz wiele miast-państw zwanych polis. Do najważniejszych polis należały Ateny i Sparta.
3. W greckiej polis ważną rolę odgrywał akropol, wzgórze pełniące funkcję twierdzy i miejsca kultu. Centralnym placem miasta była agora.
4. W starożytnych Atenach wykształcił się ustrój zwany demokracją. W demokracji wszyscy obywatele, czyli pełnoletni mężczyźni pochodzący z Aten, mieli wpływ na władzę. Najważniejsze decyzje podejmowano wspólnie podczas zgromadzenia ludowego.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Opisz warunki przyrodnicze starożytnej Grecji.
2. Wyjaśnij, czym były greckie polis.
3. Odpowiedz, na czym polegały demokratyczne rządy w starożytnych Atenach.
- ★ 4. Odszukaj w dostępnych źródłach i wyjaśnij, czym była Wielka Kolonizacja. Odpowiedz, dlaczego starożytni Grecy zakładali kolonie poza terytorium Hellady. Podaj nazwy dwóch takich osad.
5. **Miniprojekt**
Porównajcie demokrację ateńską ze sposobem sprawowania władzy w starożytnym Egipcie. Spiszcie w formie tabeli uwagi dotyczące ustroju obu państw. Weźcie pod uwagę, kto sprawował władzę i jak podejmowano najważniejsze decyzje. Ustalcie, w którym kraju mieszkańcy mieli większy wpływ na rządzenie.

2

Sparta i wojny z Persami

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- dlaczego Spartanie mieli świetnie wyszkoloną armię,
- jak byli uzbrojeni i w jaki sposób walczyli greccy hoplici,
- gdzie rozegrały się największe bitwy grecko-perskie.

■ Sparta i jej mieszkańcy

Drugą po Atenach najsłynniejszą grecką polis była **Sparta**, położona w krainie zwanej **Lakonią** na południu Grecji. Na drodze podboju Spartanie opanowali dużą część południowej Grecji. Podbitą ludność zamienili w niewolników nazywanych helotami. Nie mieli oni żadnych praw, a ich głównym obowiązkiem była praca na roli. Połowę plonów heloci musieli oddawać **Spartanom** – pełnoprawnym obywatelom Sparty. Tylko oni – spartańscy mężczyźni – mogli brać udział w zgromadzeniu obywateli i kandydować do władz państwa. Podstawowym zajęciem Spartan była służba wojskowa, która obowiązywała ich do 60. roku życia. Trzecią kategorię społeczeństwa spartańskiego stanowili periojkowie. Nie posiadali praw politycznych, ale cieszyli się wolnością osobistą. Zajmowali się rzemiosłem i handlem.

CIEKAWOSTKA

W Sparcie władzę (dość mocno ograniczoną) sprawowało jednocześnie dwóch królów. Wynikało to z faktu prowadzenia licznych wojen. W ich trakcie jeden wyruszał jako dowódca na wojnę, a drugi pozostawał w polis.

WARTO WIEDZIEĆ

Najdzielniejsi z Greków

Państwo spartańskie przypominało obóz wojskowy. Aby zapobiec buntom podbitej ludności, Spartanie utrzymywali stałą gotowość bojową. Każdy z nich był przydzielony do określonego oddziału, gdzie spędzał większość czasu, uczestnicząc w ćwiczeniach wojskowych, gimnastycznych i wspólnych posiłkach. O sprawność fizyczną dbać musiały także kobiety. Twierdzono bowiem, że dzięki temu będą rodziły zdrowe i silne dzieci, przyszłych wojowników. Powszechnie uważano, że jeden Spartanin walczył lepiej niż trzech innych Greków.

? W jaki sposób Spartanie utrzymywali stałą gotowość bojową?

Wojownicy greccy byli często przedstawiani na wazach. Dzięki temu możemy dziś poznać ich uzbrojenie, a także sposób walki.

■ Życie Spartanina

W Sparcie państwo zajmowało się kształceniem młodzieży na sprawnych wojowników od najmłodszych lat. Specjalna rada nakazywała porzucanie w górach słabych noworodków, które nie rokowały nadziei, że wyrosną z nich silni żołnierze.

1 Dzieciństwo – do 7. roku życia

Chłopców do 7. roku życia wychowywały matki. Według opowieści Spartanie już w wieku niemowlęcym byli kąpani w lodowatej wodzie górskich strumieni. Dzięki temu mieli stać się silni i zdrowi.

2 Surowe wychowanie – po 7. roku życia

Od 7. roku życia chłopcy rozpoczynali wychowanie obejmujące naukę czytania, pisania oraz zwięzłego wypowiedzania się. Po ukończeniu 12 lat trafiali do koszar, gdzie uczestniczyli w szkoleniu wojskowym.

3 Służba wojskowa – po 20. roku życia

Dwudziestoletni Spartanie rozpoczynali trwającą 10 lat obowiązkową służbę wojskową. Po jej ukończeniu stawali się pełnoprawnymi obywatelami.

4 Życie dorosłe – po 30. roku życia

Spartanie opuszczali koszary dopiero po ukończeniu 30. roku życia. W razie wojny mogli jednak zostać powołani do wojska. Po powrocie do domu otrzymywali od państwa ziemię zapewniającą im utrzymanie. Mogli też brać udział w zgromadzeniach obywateli.

5 Sprawowanie władzy – po 60. roku życia

Obywatele Sparty, którzy ukończyli 60 lat, nie obowiązywał już nakaz służby wojskowej. Najznamienitsi byli wybierani do rady starszych – geruzji.

? W jakim wieku Spartanie przestawali podlegać służbie wojskowej?

■ Imperium perskie u bram Grecji

Na wschód od Grecji, na terytorium Azji oraz Afryki, istniało potężne **imperium Persów**. W VI i V wieku p.n.e. Persowie podbili wiele krajów azjatyckich, w tym Mezopotamię oraz Egipt w Afryce. Podporządkowali sobie również miasta greckie położone na wybrzeżu Azji Mniejszej, czyli obszarze dzisiejszej Turcji. Tamtejsze polis musiały płacić **daniny** na rzecz władców Persji. Dodatkowo zostały obciążone obowiązkiem dostarczania Persom zbrojnych oddziałów i okrętów wojennych.

Greckie polis z Azji Mniejszej wszczęły w 499 roku p.n.e. antyperskie powstanie. Przewodziło mu jedno z greckich miast – Milet, któremu wsparcia udzielili Ateńczycy. Powstanie zostało zdławione, a w 490 roku p.n.e. król perski Dariusz wysłał flotę z 20-tysięczną armią przeciwko Atenom. Chciał je ukarać za wsparcie buntowników z Miletu. Dziesięcioletnie wojska ateńskie zadały Persom niespodziewaną klęskę w **bitwie pod Maratonem w 490 roku p.n.e.**

Danina – obowiązkowa opłata na rzecz władcy w postaci zboża, bydła, wyrobów rzemieślniczych lub pieniędzy.

Grecja i imperium perskie w V wieku p.n.e.

PRACA Z MAPĄ

1. Określ, gdzie leżały ziemie, z których Persowie wyruszyli na podboje.
2. Wymień morza, do których wybrzeży dotarli Persowie w wyniku swoich podbojów.

LEGENDA

- obszary zamieszkiwane przez Persów w VII wieku p.n.e.
- imperium perskie na początku V wieku p.n.e.
- greckie miasta-państwa

■ Zwycięstwo Greków nad Persami

Dziesięć lat później, w **480 roku p.n.e.**, kolejny król perski – Kserkses, osobiście poprowadził przeciwko Grecji wielką armię lądową i flotę morską. W obliczu niebezpieczeństwa greckie miasta-państwa zawarły **sojusz**. Połączone wojska greckie zastąpiły drogę armii perskiej w **Termopilach**. Był to wąski przesmyk między morzem a górami. Persowie nie mogli wykorzystać tam swojej przewagi liczebnej. Dzięki temu Grecy z powodzeniem odpierali ich kolejne ataki.

W wyniku zdrady Persowie dowiedzieli się o ścieżce przez góry, która umożliwiała im wyjście na tyły wojsk greckich. Grecy, zauważwszy, że grozi im okrążenie, zdecydowali się na odwrót. W Termopilach pozostał oddział 300 Spartan pod wodzą króla **Leonidasa**. Honor nie pozwalał im opuścić pola bitwy. Zginęli wszyscy w nierównej walce.

Po sforsowaniu Termopil Persowie ruszyli w kierunku Aten. Wódz ateński Temistokles postanowił jednak rozegrać kolejną bitwę na morzu. Nakazał więc ludności opuścić Ateny, które zostały wkrótce zajęte i spalone przez Persów. Do decydującego starcia doszło w **480 roku p.n.e.** w cieśninie w pobliżu wyspy **Salamina**. Bitwa zakończyła się pogromem perskiej floty i armii. Wkrótce Persowie musieli ostatecznie zrezygnować z planów podboju Grecji.

Sojusz – umowa zawarta pomiędzy państwami zakładająca współdziałanie w jakiejś sprawie.

Leonidas był królem Sparty przez około 10 lat. Dzięki swojej niezłomnej postawie w bitwie o Termopile stał się na wieki symbolem poświęcenia w obronie ojczyzny.

Wojny grecko-perskie

LEGENDA

- obszar objęty powstaniem greckim przeciwko Persji w 499 roku p.n.e.
- państwa greckie walczące z Persami
- imperium perskie
- państwa zdobyte przez Persów lub podporządkowane imperium perskiemu w latach 490–480 p.n.e.
- państwa neutralne
- miasta greckie zajęte przez Persów przed 500 rokiem p.n.e.

Wyprawy perskie

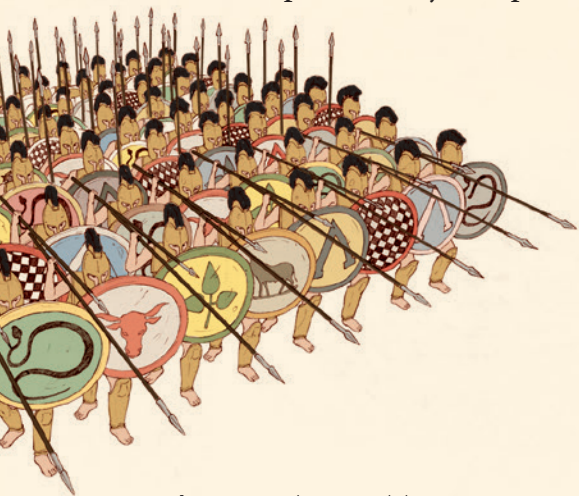
- wyprawa w 490 roku p.n.e.
- wyprawa lądowa i morską Kserksesa w 480 roku p.n.e.
- ważniejsze bitwy lądowe
- ważniejsze bitwy morskie

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż na mapie Spartę.
- ★ 2. Opisz przebieg trasy wyprawy lądowej Persów w 480 roku p.n.e.

Grecki hoplita

Zwycięstwo Greków pod Maratonem stało się możliwe dzięki oddziałom hoplitów. Była to najważniejsza grecka formacja wojskowa. W walce hoplici używali włóczni i mieczy, a do ochrony służyły im pancerze, hełmy oraz okrągłe tarcze. Okazali się niezwykle skuteczni podczas najazdu perskiego w V wieku p.n.e.

Falanga grecka to sztyk bojowy piechoty greckiej. Tworzyli go hoplici ustawieni w kilkusetmetrowe szeregi, które skutecznie zagradały drogę przeciwnikowi. Żołnierze wspólnie chronili się za pomocą zachodzących na siebie tarcz. Przerwanie falangi oraz wdarcie się wroga na tyły kończyło się zazwyczaj klęską.

Włócznia była podstawową bronią hoplity. Na jednym z końców znajdował się metalowy grot wykorzystywany do kłucia przeciwnika. Po przeciwnej stronie mocowano niewielki kolec, który czynił broń bardziej stabilną. Mógł także zastępować grot w razie złamania włóczni.

Hełm osłaniał głowę wojownika przed ciosami. Używane przez hoplitów hełmy często wykonywano z brązu, dzięki czemu były bardzo wytrzymałe.

Pancerze były wykuwane z brązu. Podczas walki główny pancerz zabezpieczał górną część ciała żołnierza, a nagolenniki chroniły nogi.

Hoplion to duża, okrągła tarcza, chroniąca wojowników przed strzałami i ciosami w bezpośrednim starciu. Od tego elementu uzbrojenia pochodzi nazwa żołnierzy piechoty greckiej – hoplitów.

Miecz był używany do walki po złamaniu się włóczni. Wytwarzano go z żelaza lub brązu.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Określ, skąd pochodzi słowo „hoplita”.
2. Wyjaśnij, dlaczego hoplici tworzący falangę byli ustawieni bardzo blisko siebie.

W spadku po Spartanach

Ze Spartą jest związanych kilka powiedzeń używanych we współczesnym języku polskim. Określenie *spartańskie warunki* oznacza życie pozbawione wygod. W starożytnej Sparcie młodzież męska była celowo surowo wychowywana. Na przykład młodzieńcy jadaliby bardzo skromnie, spali na niewygodnym pościeli wymoszczonym trzcina, nawet zimą nosili lekkie szaty, byli poddawani próbie wytrzymałości na ból w czasie choroby. Mieli przyzwyczajeni się do trudnych warunków, które często panowały w trakcie wypraw wojennych. Młodzież spartańska była uczona zwięzłego i precyzyjnego wypowiedzenia się. Jeśli ktoś nie potrafił udzielić odpowiednio krótkiej odpowiedzi, był karany. *Lakoniczna wypowiedź* oznacza bardzo krótką, zwięzłą wypowiedź. Przymiotnik „lakoniczna” pochodzi od Lakonii, krainy, w której leżała Sparta.

? Co oznacza wyrażenie *lakoniczna wypowiedź*?

„Spartanie dzieciom” to organizacja dobroczynna założona przez polskich biegaczy, którym bliskie są ideały starożytnych Spartan – męstwo i gotowość do poświęceń. Członkowie fundacji uczestniczą w biegach maratońskich, podczas których pokonują wiele kilometrów w strojach hoplitów i zbierają pieniądze na rzecz chorych dzieci.

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

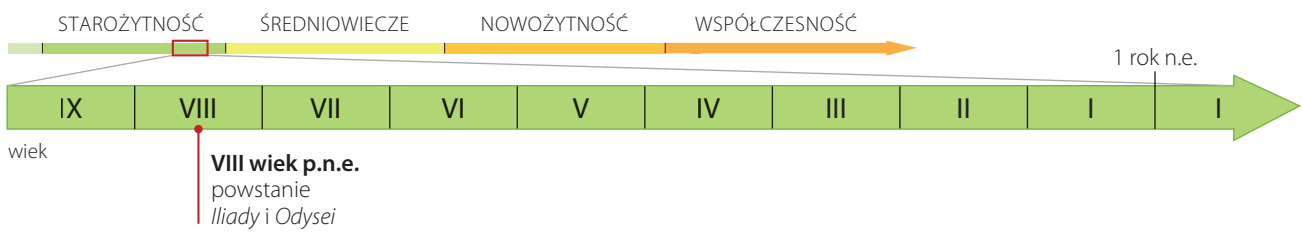
1. Spartanie byli uznawani za najlepszych wojowników w całej starożytnej Grecji. Całe życie społeczeństwa, w tym wychowanie młodzieży, było podporządkowane sprawom wojska.
2. Greckich ciężkozbrojnych wojowników piechoty nazywamy hoplitami. Byli oni wyposażeni w długie włócznie i okrągłe tarcze zwane hoplonami. W bitwie tworzyli zwarty szyk, czyli falangę.
3. W 490 roku p.n.e. Persowie dokonali najazdu na Grecję. Ateńczycy zadali im klęskę w bitwie pod Maratonem.
4. Kolejny najazd perski nastąpił w 480 roku p.n.e. Persom udało się pokonać Spartan w bitwie pod Termopilami. Jednak dzięki zwycięstwu pod Salaminą Grecy powstrzymały perski najazd.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Wyjaśnij, dlaczego Spartan uważano za najdzielniejszych greckich wojowników.
2. Przedstaw przyczyny bitwy pod Maratonem.
3. Omów przebieg perskiego najazdu na Grecję z 480 roku p.n.e.
- ★ 4. Wyjaśnij, do czego nawiązuje tradycja organizowanych od XIX wieku biegów maratońskich.

5. Miniprojekt

Zastanówcie się, jakie były zalety i wady wychowania młodzieży w Sparcie. Podzielcie się na kilkusobowe grupy. Niech każda grupa przedstawi reszcie klasy Wasze ustalenia. Porównajcie wyniki swoich prac i spróbujcie podyskutować o wychowaniu spartańskim.

3 Bogowie i mity

NA CO BĘDĘ ZWRACAĆ UWAGĘ:

- jakie były najważniejsze bóstwa czczone przez Greków,
- jakie funkcje w życiu starożytnych Greków pełniły mity,
- o czym opowiadają dzieła Homera.

■ Świat pełen bogów

Mieszkańcy Hellady, podobnie jak ludy Mezopotamii czy Egipcjanie, wyznawali politeizm. Wierzyli, że każdym aspektem życia, a także każdym zjawiskiem przyrody opiekują się najrozmaitsi bogowie. Hellenowie wyobrażali sobie bóstwa jako nieśmiertelne istoty o ludzkim wyglądzie. Według wierzeń Greków najważniejsi bogowie mieszkali na szczycie **Olimpu**, najwyższej góry Grecji. Mieli tam spędzać czas na ucztach, naradach i sporach. Nieśmiertelność zapewniały im cudowny pokarm ambrozja i napój nazywany nektarem. Grecy wierzyli, że bogowie czasem schodzili z Olimpu i pojawiali się wśród ludzi. Od sił nadprzyrodzonych zależały tak ważne sprawy, jak pokój i wojna, zwycięstwo i porażka, zdrowie i choroba.

Wszyscy Grecy czcili bogów olimpijskich, ale mieszkańcy każdego miasta wybierali również własne bóstwo opiekuńcze, czyli patrona. Według nich dbał on w szczególny sposób o pomyślność i bezpieczeństwo danej polis.

Olimp to masyw górski o wysokości 2917 metrów n.p.m. w północno-wschodniej Grecji. Starożytni Hellenowie wierzyli, że na jego licznych wierzchołkach i przełęczach znajdują się wspaniałe pałace bogów.

CIĘKAWOSTKA

Starożytni Grecy nie zbliżali się do góry Olimp. Uważali bowiem, że każdy śmiałek, który spróbuje dostać się na szczyt, zostanie strącony przez bogów w przepaść. Pierwsze potwierdzone wejście na wierzchołek Olimpu nastąpiło dopiero w 1913 roku.

Bogowie olimpijscy

Grecy wierzyli, że każdy z bogów opiekuje się określoną dziedziną życia. Bóstwa ukazywano zazwyczaj z ich atrybutami. Były to najczęściej przedmioty stanowiące znaki rozpoznawcze każdego z bóstw lub poświęcone im zwierzęta.

Atena, córka Zeusa, jako bogini mądrości sprawowała opiekę nad uczonymi, mówcami i politykami. Jej atrybutami, jako patronki wojny sprawiedliwej, były tarcza i włócznia.

Hermes to posłaniec bogów. Aby szybko się poruszać, nosił cudowne sandały ze skrzydłami. Opiekował się kupcami i złodziejami. Jego symbolem była laska, której dotknięcie godziło skłócone osoby.

Hefajstos to bóg ognia i patron kowali. W swojej kuźni, znajdującej się we wnętrzu wulkanu Etna na Sycylii, wykuwał pioruny dla Zeusa. Atrybutem Hefajstosa były narzędzia kowalskie, młot i kowadło.

Hades, brat Zeusa, był władcą świata zmarłych, do którego po śmierci trafiały ludzkie dusze. Wejścia do tej podziemnej krainy strzegł trójgłowy pies Cerber.

Zeus był najważniejszym bogiem starożytnych Greków, władcą innych bóstw oraz ludzi. Jego główny atrybut to piorun. Pałac Zeusa znajdował się na wierzchołku Olimpu.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Odpowiedz, jak nazywał się najważniejszy bóg starożytnych Greków.
2. Podaj imię greckiego boga opiekującego się sztuką.
3. Wskaż boga, do którego mieszkańcy starożytnej Grecji zwracali się o pomoc w czasie wojny.
- ★4. Podaj imiona bogów, którzy według wierzeń Greków byli rodzicami Zeusa, Posejdona, Hadesa i Hery.

Hera, żona Zeusa, była boginią niebios. Opiekowała się małżeństwami. Jej znaki rozpoznawcze to owoc granatu i paw.

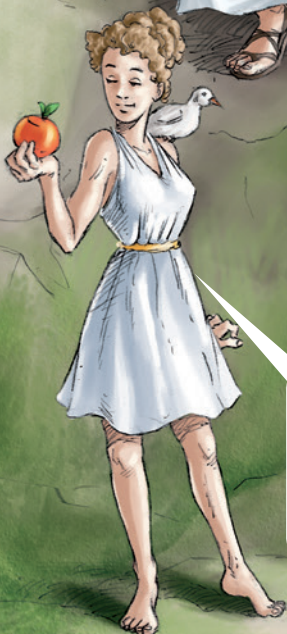
Apollo, bóg słynący z urody, sprawował opiekę nad sztuką. Jednym z jego atrybutów była lira.

Ares był bogiem wojny i męstwa żołnierskiego. Nosił zbroję, tarczę i miecz. Pojawiał się na polach bitew w towarzystwie złowrogich bóstw strachu, trwogi, niezgody i śmierci.

Posejdon, brat Zeusa, jako władca mórz był opiekunem żeglarzy i rybaków. Przedstawiano go z trójzębem w dłoni.

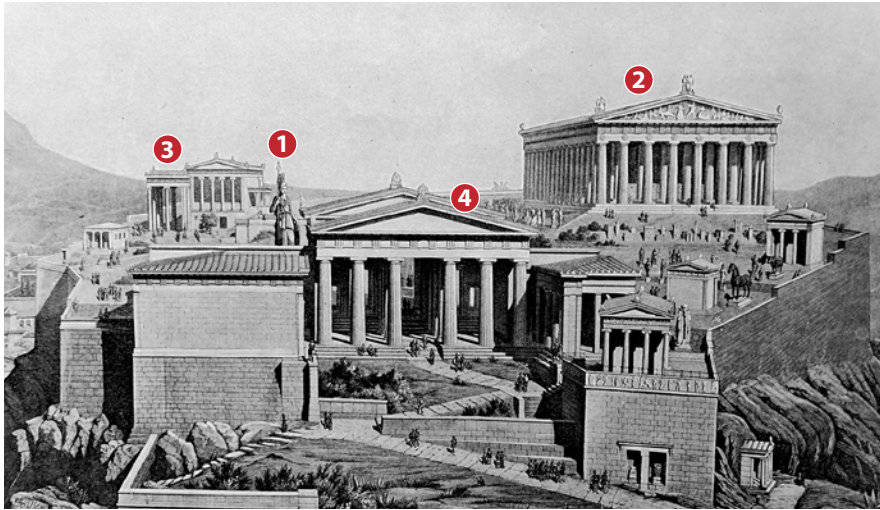

Afrodyta była najpiękniejszą z bogiń. Opiekowała się zakochanymi i zsyłała odwzajemnioną miłość. Atrybutami Afrodyty były gołąb i jabłko.

■ Greckie świątynie

Starożytni Grecy wznosili bogom okazałe świątynie. W ich wnętrzach ustawiali drewniane lub marmurowe posągi zdobione złotem i kością słoniową. Jednym z najważniejszych miejsc kultu w starożytnej Grecji był Akropol w Atenach.

Ateński Akropol to kamienne wzniesienie górujące nad miastem. W V i IV wieku p.n.e. zbudowano tu wspaniałe świątynie oraz posągi bóstw.

? Jakie obiekty wzniesli na Akropolu Ateńczycy dla uczczenia opiekunki swojego miasta?

- 1 **Posąg bogini Ateny Promachos**, czyli Ateny Walczącej, autorstwa Fidiasza, najsłynniejszego greckiego rzeźbiarza, miał około siedmiu metrów wysokości i był wykonany z brązu.
- 2 **Partenon** to największa świątynia poświęcona bogini Atenie. Wewnątrz budowli znajdował się olbrzymi posąg opiekunki miasta.
- 3 **Erechtejon** był świątynią, w której oddawano cześć Atenie, ale także Posejdonowi.
- 4 **Propyleje** to potężna brama prowadząca na Akropol.

■ Herosi

Opowieści o życiu i czynach bogów to **mity**. Za pomocą tych opowiadań Grecy wyjaśniali między innymi pochodzenie świata i człowieka oraz zjawiska zachodzące w otaczającym ich świecie. Czerpali z nich również naukę, jak należy postępować.

Mity greckie opowiadały nie tylko o bogach, lecz także o **herosach**. Określano w ten sposób półbogów, których jedno z rodziców było bogiem, a drugie – człowiekiem. Według wierzeń Greków herosi wyróżniali się niezwykłą urodą i nadludzką siłą, ale w przeciwieństwie do bogów byli śmiertelni. Za życia dokonywali bohaterskich czynów. Niektórzy z nich wstępowali na Olimp i stawali się nieśmiertelni. Mieszkańcy Grecji oddawali im taką samą cześć jak innym bóstwom.

Za najsilniejszego z herosów uchodził **Herakles**, syn Zeusa. Musiał on wykonać 12 niezwykle trudnych zadań. Była to kara za zbrodnię, którą wcześniej popełnił. Dzięki nadludzkiej sile, odwadze i pomysłowości bohater pomyślnie ukończył wszystkie prace. Ostatecznie, w chwili śmierci, został obdarzony przez swojego ojca nieśmiertelnością i zajął miejsce na Olimpie.

CIEKAWOSTKA

Jeden z greckich mitów przedstawia historię z wczesnego dzieciństwa Heraklesa. Bohater już jako niemowlę wykazywał nadludzką siłę i odwagę. Kiedy miał 8 miesięcy, do jego kołyski wśliznęły się dwa duże węże. Dzielny malec zadusił je wówczas gołymi rękami.

■ *Iliada* i *Odyseja*

Początkowo mity istniały wyłącznie w formie ustnej, przekazywane często przez wędrownych śpiewaków. W VIII wieku p.n.e. część z nich została spisana w dwóch długich wierszowanych utworach nazywanych *Iliadą* i *Odyseją*. Ich autorstwo przypisuje się **Homerowi**.

Iliada opowiada o walkach rozgrywających się podczas oblężenia **Troi**, zwanej też Ilionem. Według Homera oblężenie trwało 10 lat, a walki były niezwykle zaciekle. W spór między Grekami a Trojanami włączyli się także bogowie, z których każdy wspierał jedną ze stron. Głównym bohaterem utworu jest waleczny heros **Achilles**.

Ostatecznie Grekom udało się jednak zdobyć miasto dzięki sprytności **Odyseusza**, króla Itaki. Kazał on zbudować ogromnego drewnianego konia, w którego wnętrzu ukryli się najdzielniejsi wojownicy. Pozostali żołnierze wsiedli na okręty i udali, że odpływają w kierunku Grecji. Zaciekawieni Trojanie wprowadzili do miasta pozostawioną przez wrogów drewnianą budowlę. W nocy z jej wnętrza wyszli wojownicy i otworzyli bramy Troi. Wówczas greckie wojska wkroczyły do miasta i doszczętnie je zniszczyły.

Drugie z dzieł Homera – *Odyseja* – przedstawia dzieje tułaczki Odyseusza. Po wojnie trojańskiej wyruszył on w podróż do rodzinnej Itaki. Powrót trwał jednak 10 lat. Po drodze Odyseusza spotkało wiele przygód, podczas których zginęli wszyscy członkowie jego załogi. Jednak dzięki pomocy bogini Ateny bohaterowi udało się dotrzeć do rodzinnej wyspy, gdzie czekała na niego żona, wierna Penelopa.

Troja – starożytne miasto leżące na terenie współczesnej Turcji.

Koń trojański przyniósł zgubę Trojanom. Pierwsze wzmianki o tej konstrukcji znajdują się w *Odysei* Homera, lecz szczegółowe opisy pochodzą już z późniejszych utworów. Obecnie w Turcji, gdzie odkryto ruiny Troi, można podziwiać jego rekonstrukcję.

– TEKST ŹRÓDŁOWY –

Odyseja

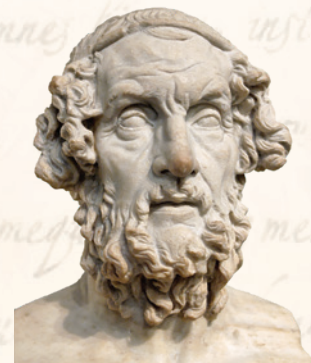
W rozpoczęciu *Odysei* Homer wyjaśnia przyczyny tak długiej tułaczki bohatera swojego dzieła.

[...] *A nawet kiedy nastał w czasów kołowrocie
Ów rok, iż z woli bogów o prędkim powrocie
Do Itaki mógł myśleć, to jeszcze i wtedy
Nie ujrzał swoich, końca nie widział swej biedy.
Zgoła wszystkim niebianom żal było tułacza;
Posejdon sam mu tylko mściwy nie przebacza
I wciąż, póki nie wrócił do dom, ścigał w tropy.* [...]

Źródło: Homer, *Odyseja*, przeł. L. Siemieński, Gdańsk 2000, s. 4.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Podaj nazwę miejsca, które było celem podróży Odyseusza.
2. Określ, jaki był stosunek władcy mórz do Odyseusza.

Homer był otaczany w Grecji ogromnym szacunkiem. Na wyspach Ios oraz Chios wzniesiono świątynię ku jego czci.

Mity na ekranie

Greckie mity przez wieki inspirowały artystów. Na tej podstawie powstało wiele dzieł literackich, obrazów, rzeźb czy sztuk teatralnych. Współcześnie mity Greków są wykorzystywane także przez twórców filmowych, ponieważ nadal fascynację budzą mityczni bohaterowie i ich niezwykle przygody. Wśród najczęściej ekranizowanych znajdują się mity o herosach Heraklesie, Perseuszu i Jazonie, a także dzieje wojny trojańskiej i tułaczki Odyseusza do Itaki. Twórcy tych filmów wykorzystują często nowoczesne efekty komputerowe. Dzięki temu możemy zobaczyć na ekranie fantastyczne stwory znane z mitów czy wielkie sceny bitewne. Te wspaniałe widowiska dostarczają widzom wielu wrażeń.

Troja to film w reżyserii Wolfganga Petersena z 2004 roku. Dzieło na nowo przedstawia historię wojny trojańskiej znaną z utworów Homera.

? Dlaczego współcześni twórcy filmowi często sięgają po greckie mity?

PODSUMOWANIE TEMATU

TO JUŻ WIEM

1. Starożytni Grecy wierzyli w wielu bogów opiekujących się różnymi dziedzinami życia.
2. Według wierzeń Greków najważniejsi bogowie mieszkali na szczycie góry Olimp. Wśród nich byli między innymi: Zeus i Hera – władcy nieba, Atena – bogini mądrości, Afrodyta – bogini miłości, Apollo – opiekun sztuki, i Ares – bóg wojny. Krainą zmarłych rządził Hades, a władcą mórz był Posejdon.
3. Oprócz bogów Grecy czcili herosów – ludzi, których jedno z rodziców było bogiem. Najślynniejsi herosi to Herakles i Achilles.
4. O czynach bogów i herosów mówią opowieści zwane mitami. Za ich pomocą Grecy tłumaczyli zjawiska przyrodnicze i wskazywali wzorce postępowania.
5. Najślynniejsze utwory literackie starożytnej Grecji to *Iliada* – opowiadająca o wojnie trojańskiej, i *Odyseja* – przedstawiająca tułaczkę Odyseusza. Ich autorstwo przypisuje się Homerowi.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Określ, gdzie znajdowała się główna siedziba greckich bogów.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla starożytnych Greków miały mity.
3. Powiedz, o czym opowiadają dzieła Homera *Iliada* i *Odyseja*.
- ★ 4. Wyjaśnij, co oznaczają wyrażenia: *objęcia Morfeusza*, *stajnia Augiasza*, *syzyfowa praca*, *męki Tantara*, *nić Ariadny*.
5. **Miniprojekt**
Pracując w kilkuosobowych grupach, zaprezentujcie treść jednego mitu greckiego. Odszukajcie w dostępnych źródłach grecki mit. Przedstawcie go koleżankom i kolegom ze swojej klasy. Możecie na przykład przygotować krótkie scenki teatralne lub stworzyć komiks.

Imię i nazwisko	Klasa	Rok szkolny
1.
2.
3.

Zdjęcia pochodzą ze zbiorów:

Archiwum Nowej Ery: s. 6 (Kolumb), 64 (Szkoła ateńska), 96 (Ostatnia Wieczerza), 115, 165 (Mieszko I), 166 (Dobrawa), 166 (Chrzest Polski), 170, 175, 180, 198, 199, 203, 209, 210, 215, 217, 226, Marcin Somerlik s. 184, 185, 187, Wojciech Urbanek s. 100 (legioniści), **BE&W:** s. 6 (żaglowiec), 186, AISA/Iberfoto/Archivo de la Imagen s. 45, 110 (dziedzinec), 137, AGF SRL/Aris Mihich s. 28 (Ściana Płacz), AKG Images s. 8, 12 (epoka żelaza), 18 (stela), 33 (porcelana), 72, 129 (egzekucja), AKG Images/British Library s. 156, Alamy s. 12 (epoka kamienia), 19 (żołnierze), 30, 55, 68, 88, 99, 128, 131, 151, 159, BE&W Stock/Dariusz Bednarek 204, BE&W Stock/Lukasz Zandecki s. 204, Bernard Białorudzki s. 95, Bildarchiv BPK s. 171 (Otton), Granger Collection s. 22, 67, 134 (chłopi), Photoshot UPPA s. 29, Quint Lox Limited s. 41, Ullsteinbild s. 107, Ullsteinbild/Axel Springer Syndacaton GmbH s. 118, Universal Images Group s. 71, 104 (Justynian), Wojciech Wójcik s. 170 (kwatery); **Biblioteka Narodowa:** s. 199; **Diomedia:** s. 154, Alinari s. 149, De Agostini/G. Dagli Orti s. 64 (Platon), 52, Heritage Images s. 136 (polowanie), 151, Heritage Images/CM Dixon s. 17, Jona Arnold Images/Demetrio Carrasco s. 59 (koń), Leemage s. 136 (turniej), Mary Evans s. 100 (Ptolemeusz), 146 (prawa), Super Stock 146 (lewa), Universal Images Group/Universal History Archive s. 148; **East News:** s. 110 (wnętrze meczetu), Capital Pictures/Mel Longhurst s. 108, Adam Lawnik s. 161, AKG Images s. 81, 87, 98, 212, AKG Images/Peter Conolly s. 69, Album Online s. 60, 120, 134 (mieszczanie), Archiwum Karlicki s. 179, 192, Marek Bazak s. 127, Muzeum Narodowe w Krakowie (OKŁADKA), Muzeum Wojska Polskiego/Krzysztof Chojnacki s. 223, Photoshot/Oiao Qiming s. 33 (jedwab), Stanisław Kowalczuk s. 48, 80; **FORUM:** s. 206, Andrzej Sidor s. 164, 189, FoKa s. 176, 177, 197, Jan Morek s. 156, 171 (włócznie), 202, Jerzy Dudek s. 39, Jerzy Pawleta s. 161, Łukasz Sokół s. 152, Marek Skorupski s. 176, Piotr Waniorek s. 182, Wojciech Kryński s. 171 (relikwiarz), 209 (herby), **Gallo Images Poland/Getty Images:** s. 6 (I wojna), 160, Ahmad Faizal Yahya s. 113, Alexandre Rotenberg s. 122, Artie Photography s. 6 (ruiny), Atlante Travel s. 84, Bettmann s. 62, 64 (Arystoteles), Burstein Collection s. 44 (amfora), Christophe Boisvieux s. 112, Corbis/Alinari Archives s. 93 (kolumna), Corbis/Araldo de Luca s. 6 (pismo klinowe), Corbis/Nik Wheeler s. 18 (brama), DEA/G. Dagli Orti s. 49, 64 (Sokrates), 77, 140, DEA/M. Seemuller s. 134 (rycerstwo), DEA/Veneranda Biblioteca Ambrosiana s. 116, DeAgostini s. 12 (epoka brązu), 26, 123, De Agostini/W.Buss 162, Design Pics/Chris Caldicott s. 126, Eye Em/Cielo De La Paz s. 110 (modlitwa), Fine Art s. 59 (Homer), 61, Franz-Mark Frei s. 101, Fred Matos s. 93 (łuk), Godong s. 97, Hemis/Paule Seux s. 25, Hemis/Rene Mattes s. 89, Historical Picture Archieve s. 104 (Konstantynopol), Leemage s. 79, 134 (duchowni), Loop Images/Peter Noyce s. 150, Marka s. 92, Michael Weber s. 94, Patrick Aventura s. 35, PHAS/UIG s. 132, Print Collector s. 114, Ramin Talea s. 24 (sarkofag), Richard T. Nowitz s. 27, Rick Gerharter s. 85, Simon Plant s. 44 krajobraz, Stefano Bianchetti s. 117, Super Stock s. 40, Universal History Archive s. 58, Vega s. 43, Vincenzo Fontana s. 105, Visions of Our Land s. 93 (Colosseum); **Krzysztof Mania:** s. 156 (polityk), **Metropolitan Museum of Art:** s. 96 (Ikrzyżowanie), **Muzeum Archidiecezjalne w Płocku:** s. 156 (relikwiarz), **Muzeum Narodowe w Warszawie:** s. 172, **Muzeum Wojska Polskiego:** s. 211, **Panthermedia:** Anna Reinert s. 14, Mateusz Niedźwiecki s. 157; **PAP:** Adam Warżawa s. 213, Alamy Stock s. 217, Bartomiej Zborowski s. 135, Dominik Kulaszewicz s. 169, Jacek Bednarczyk s. 139, Jakub Grelowski s. 165 (denar), Wojciech Kryński, Tomasz Prązmowski s. 178; **Photo Power/Bridgeman Art Library:** Leeds City Museum UK s. 24 (hieroglify), Nationalmuseum Stockholm s. 220, Bridgeman Images s. 36, The Trustees of the Chester Beatty Library s. 15; **Polona:** s. 188; **PWPW:** s. 174; **REPORTER:** Agencja Wschód/Michal Kosc s. 121, Andrzej Iwańczuk s. 221, 227, Andrzej Wawok s. 13 (hutnik), FaceToFace s. 66, Jakub Walczak s. 54, Wojciech Strzyżak s. 207; **Shutterstock:** s. 6 (piramidy, zamek, wieżowiec), 7, 28 (menora), 32, 33 (papier), 47, 75, 90, 92, 129 (Chwarszczany), 142, 147, 155, 191, 193, 204, 208, 13, 19, 25, 29, 39, 47, 54, 60, 66, 71, 80, 85, 89, 95, 99, 108, 113, 118, 121, 135, 139, 147, 152, 157, 164, 174, 182, 187, 213, 221, 227 (13 – 227 tablet), vadimmus s. 141; **Thinkstock/Getty Images:** s. 23, 34, 103, 106.

Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby odnaleźć posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku. Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

WCZORAJ I DZIŚ

Ziemie polskie od czasu powstania państwa do drugiej połowy XV wieku

Polska Mieszka I
(992 rok)

Polska Władysława Łokietka
(1320 rok)

Polska Kazimierza Wielkiego
(1370 rok)

Polska i Litwa Kazimierza Jagiellończyka
(1466 rok)

LEGENDA

- Królestwo Polskie w 1466 roku
- ziemie zależne od Królestwa Polskiego
- Wielkie Księstwo Litewskie w 1466 roku